

De Schommel in de Nederlandse Dialecten

door Lic. M. VERHOEVEN

Het materiaal

Deze studie steunt helemaal op *schriftelijke gegevens*, die in Zuid-Nederland d. m. v. drie vragenlijsten en in Noord-Nederland d. m. v. één lijst verzameld werden. Voor Zuid-Nederland werd in vragenlijst 14 van de Zuidnederlandse Dialectcentrale te Leuven, onder nr. 28, de dialectnaam gevraagd van „een schommel (bestaande uit twee afhangende koorden met een plankje aan, waarop het kind heen en weer schommelt — Fr. *escarpolette*)”. Hierop kwamen 387 antwoorden binnen. In nr. 104 van vragenlijst 32 luidde de vraag enigszins anders : „Hoe heet het kinderspeeltuig, dat uit een plankje of een bankje bestaat, welk door middel van twee touwen aan een dwarshout hangt en waarop het kind zich heen en weer laat zweven ?” Hierop ontvingen we 805 antwoorden. De eerste lijst werd gepubliceerd in de Leuv. Bijdr. Bijbl. XVIII (1926), p. 75-76, de tweede in Leuv. Bijdr. Bijbl. XXXI (1939), p. 5-10. Rond 1940 werd een andere gestencilde lijst B rondgestuurd met onder nr. 130 schommel (Fr. *balançoire*). Tot 1962 kwamen er 94 antwoorden binnen.

Voor Noord-Nederland werd het materiaal verzameld door de afdeling Dialectologie van de Centrale Commissie

voor Onderzoek van het Nederlandse Volkseigen te Amsterdam. In vragenlijst nr. 19, rondgestuurd in 1951, luidde de opgave :

- a. Hoe noemt men het hier afgebeelde kinderspeelgoed, bestaande uit een touw dat aan een balk of een boomtak gebonden, in een bocht naar beneden hangt, waarin kinderen graag heen en weer zweven?
- b. Noemde men dit speelgoed vroeger misschien met een andere naam? Zo ja, met welke?
- c. Soms is in de bocht van het touw een plankje of een bak bevestigd, waarop of waarin het kind zit. Noemt men deze vorm van het speelgoed misschien met een andere naam als de onder a getekende?

Ongeveer 1.400 inzendingen lieten ons toe een duidelijk beeld te geven van de schommelnamen in Noord-Nederland.

Alhoewel het materiaal voor het Zuiden ouder is dan dat uit Noord-Nederland, bleek evenwel uit de jongste vragenlijsten en uit dialectstudies rond de Belgisch-Nederlandse staatsgrens van na 1958, dat ook de oudste gegevens nog volkomen betrouwbaar zijn en representatief voor de huidige toestand. Interessant voor het Noorden was dat in de opgave zelf het historisch perspectief werd onderlijnd, wat ons in staat stelde bij de bespreking van de afzonderlijke vormen de evolutie van het dialect aldaar vast te stellen : de cultuurnaam schommel verdringt op vele plaatsen reeds het dialectwoord.

Indeling van de vormen

Op de kaart werd louter geografisch gewerkt nl. onder A verzamelden wij de vormen die in Noord en Zuid gemeenschappelijk zijn ; onder B de eigen Noordnederlandse vormen en onder C de eigen Zuidnederlandse woorden.

Bij de bespreking echter zullen wij vooral rekening houden met de *semantische en etymologische inhoud van de hoofdvormen*. Aldus kregen we volgende verdeling :

- § 1. Verbaalsubstantieven die het heen- en weergaan aanduiden : bijs-bi(e)s ; hooier ; rideko-rijtak ; renne ; ruik, reik, raaik ; rui-(e)l(e) ; schingel ; schok(-kel) ; schop, schoppel, schompel, schommel ; stuur ; *talt ; wieke-loeje, wikkewaan ; met zw-anlaut zweef, zwier, suur, zwik, zwingel.
- § 2. Vormen in verband met het op- en neergaan : bank ; bijls ; lichter ; wip.
- § 3. Vormen afgeleid van klanknabootsende interjecties : hija(-touw) ; hus ; juteko ; oepsasa ; ritse, ruts ; suie.
- § 4. Vormen die wijzen op een analogie met het klokkengelui : beiertouw ; bengel, bungel ; bommel ; slinger ; tikkel, tichel.
- § 5. Vormen afgeleid van het touw van de schommel : litse, leilatse ; seelke(n), zeelke(n) ; singel ; spring-touw.
- § 6. Vormen afgeleid van de bak-vorm van de schommel : balance, balançoire ; kattedak ; snikke ; vaar(-schuit), schipke ; wieg, wietak.
- § 7. Aparte vormen : ezel ; hoepel ; holaars ; hommél ; krol ; trapèze, turn-rek.

N. B. — Bij de volgorde onder de verschillende paragrafen hebben we de *alfabetische ordening* gevolgd en niet de belangrijkheid van de vormen.

§ 1. Verbaalsubstantieven die het heen- en weergaan aanduiden

1. Bijs — bi(e)s.

De *bijs*-vormen beslaan in Zuid-Nederland wel het grootste gebied en zijn hoofdzakelijk over Oost-Vlaanderen verspreid; toch vinden we ook vormen juist over de Oostvlaamse, Brabantse en Oostvlaams-Antwerpse grens tot en met K 235. In Noord-Nederland vinden we *bijs* „in het katholieke gedeelte van Oostelijk Zeeuws-Vlaanderen, dat met Noordelijk Oost-Vlaanderen meedoet, een reeds bekend verschijnsel” (zie Weijnen, Taalkaart schommel, Onze Taaltuin VI (1937-1938), p. 389-393).

Bijs komt voor in verscheidene Znl. dialectwdbb.

Bij Teirlinck (I p. 165) vinden we het als : 1. bui 2. schommel; bij De Bo (p. 115) worden *bijs*, *bijze*, *bies*, *bieze* geciteerd als schongel Fr. *escarpolette* naar de Scheldevaart, terwijl *bijzen* (p. 117) bij de Oost-Vlamingen (*bies*, *gebezen*. J. Bols in het Katol. Onderwijs 1 sept. 1882) gebruikt wordt in de zin van schongelen, *touteren* Fr. *se balancer sur l'escarpolette*. Joos (p. 115) kent *bijs* als 1. bui 2. schommel en *bijzen* ww. voor schommelen evenals Teirlinck (p. 165). Voor de Rupelstreek vermeldt Corn. Vervl. (I p. 231) *biezebijs* als schommel, terwijl in het Antwerpse *bijs* slechts de betekenis bui heeft. Ook Lievevrouw-Coopman (I p. 184) vermeldt *bijze* (vr.), schommel, syn. *rijkoker*. Schuerm. (Bijv.) beschouwt *boeis*, *boeize* met de betekenis schongel, louter als een andere uitspraak voor *bijs*, *bijze*. Hij heeft eveneens „*bieskore* of *biskore*, schommel, *touter* of *koord*, waarmee de kinderen te Mechelen wiegen of *touteren*; het

komt gewis van bijs- of bieskoord, een koord om mee te biezebijzen. Biezebijzen wordt soms en bepaaldelijk te Niel (K 286) gebruikt voor touteren. Hier is de stam van het werkwoord tweemaal herhaald, gelijk in hossebossen, rimram, tiktak, enz. Van Beers Spraakleer § 38”.

Van het Mnl. bisen, wild rondlopen, zich heftig bewegen, dat, vaak vervormd, nog in allerlei dialecten voorkomt, (cfr. infra) leidt Weijnen (Taalkaart schommel) bijze, bijs = bui en de groep bijs = schommel af; hetzij wij de betekenisverwantschap in het element windvlaag, hetzij wij ze in het element heftig heen en weer bewegen moeten zoeken.

Fr.-V.W. (p. 65 i.v. bijster) vertrekt eveneens van het Mnl. ww. bisen, wild rondlopen (Mnl. wdb. I, kol. 1251-52 bijster en kol. 1270 bisen) van vee gezegd. Met die betekenis vinden we trouwens bijzen (d. i. bizen) in het Wvl., Antwerps biezen, bizen, Kempen, Limburg, Oost-Noord-Brabant bizzen. Ook in Drente, Groningen en Friesland is het ww. gebruikelijk, evenals in Gelderland en Overijsel en in de Zeeuwse dialecten.

Bij Kil. p. 67, vinden we bijsen, biesen met de betekenis heftig bewegen... en bijse in de betekenis van wind of heftige storm.

Het Ohd. kent het ww. bisōn en het subst. bisa, noord-oostenwind, waaraan Znl. Limb. Geld. Overijs. bis, bijze, bijs met de betekenis bui, wind beantwoordt.

Voor de verschillende betekenissen van bijs en bijzen kunnen we dus uitgaan van *een grondbetekenis* (heftig) *bewegen*, die we zowel in de hevige regenbui en de wind, als in het rondlopen van het vee en het heen en weer bewegen van de schommel terugvinden. Etymologisch kunnen we de verschillende vormen gemakkelijk terugbrengen tot de Idg. wortel bhei-.

Volgens het W.N.T. 11², kol. 2671, is bijze, bijs „blijkbaar hetzelfde woord als Fr. bise, dat men tot dusver niet heeft verklaard, evenmin als het germaansche woord”.

Alhoewel de meesten van onze correspondenten de diftong ij citeerden, komen er toch ook *andere vocalen en diftongen voor*, meestal dialectische ontwikkelingen van de diftong ij, uit Mnl. *i* ontstaan. Voor Noord-Nederland kregen we overal diftong, behalve voor I 166 *beze*, die ook in het Zuiden voorkomt, naast vormen met a, o, en i-vocalen of diftongen. Bij deze laatste vormen met vocaal i sluiten de *bizebijs*-vormen aan, die ook door De Cock-Teirlinck (1) voor sommige plaatsen in schommelliedjes werden vermeld. Hieruit kunnen we zeer gemakkelijk afleiden dat deze dubbelvormen eigenlijk ontstaan zijn uit de ritmische beweging van het schommelspel, welke uitgedrukt wordt in eenvoudige ritmische liedjes die meteen de schommelbenaming beïnvloed hebben en vice-versa. Op de oostelijke grens tenslotte verschijnt enkele keren het u-vocalisme. Hierbij vermelden we de *vorm met n-infix* in K 329 *boens, buins* en *buəns*. K. Jaberg (2) gaf dergelijke invoeging van een -n op als kenmerkend voor de schommelvormen in zijn gebied. „Die Nasalierung — der Terminus sei hier der Kürze halber auch auf den Nasaleinschub bezogen — wirkt längernd und verstärkend zugleich. Ist es auffällig daß unter den Nord-französischen Schaukelwörtern kaum eines des Nasals entbehrt ?” (o. c. p. 15) „Man mag einwenden, dasz Nasal- und Liquidaeinschübe unter den verschiedensten Bedingungen auch bei anderen als expressiven Wörtern vorkommen. Gewisz, aber sie sind auf dem Gebiete der expressiven Phonetik besonders häufig, wie

(1) A. DE COCK en Is. TEIRLINCK, *Kinderspel en Kinderlust in Zuid-Nederland*, Deel IV, p. 153-228, Gent 1904.

(2) K. JABERG, Zu den französischen Benennungen der Schaukel. Lautverstärkung und Lautverschiebung, *Vox Romana*, VIII (1946).

die Ausdehnung der Untersuchung auf Begriffe wie schwan-
ken, wanken, wackeln, schütteln, rollen, schlenkern, tödeln
usw. zeigen würde. Man kann Konsonanteneinschübe
geradezu als Gradmesser der Expressivität ansehen" (p. 25).

In K 330 komen een reeks variaties voor van één en de-
zelfde grondvorm : *buskamere*, *byskoré*, *buškomarēja*, *buško-
re*, *buskaree*, *buskammeree*, *boeskammerei*, *byskaré*, *byskore*,
byskaberēi, *byskomorei*, *byskoreij*, *byskamære*, *byskädərə*,
byskore, *byskoraie*, *buskoreije*, en *byskǫmərə*. Als de eenvou-
digste vorm hebben wij er *buskore* en daarnaast met palata-
lisatie van u < y in het eerste lid : *byskoré*, *byskore* : voor
het onbegrijpelijke *buš* verscheen een bekend *bys*. Vervor-
ming van het tweede lid deed zich het vaakst voor. Bij
De Cock-Teirlinck en Schuermans worden voor Mechelen
en Hoogstraten *bieskoree* en *biskoree* met nog begrijpelijke
eerste syllabe, aangehaald als verbastering van *bijs-* of
bieskoord. R. Foncke (1) vermeldt *buskorreeje* (vr.) als
Mechelse benaming voor *schommel*. „Het kind in de schom-
mel zegt op het ritme van het gezwaai : *buskor-ree-je*".
Een dergelijke samenstelling van een ww. dat de schommel-
beweging uitdrukt en een woord dat het touw aanduidt,
zouden we volgens De Cock-Teirlinck ook hebben in *wies-
koree*. De vorm van Foncke vinden we ook bij onze corres-
pondenten van vragenlijst 14, nl. *byskoreij*, *byskoraie* en
byskoreje ; hij betekent dus „rijden op een *bijskoord*". Wij
vinden dit werkwoord ook bij de schokkel-vormen, in
rijdekoker of *rijkoker* en in *rijtak*. Te Hekelgem (O 153) is
de slotzin van een bekend schommelliedje (cfr. De Cock-
Teirlinck o. c. p. 177) „rijd, rijd uit de roets". Bovendien
vermeldt het W.N.T. (XIII, kol. 189-215, i. v. rijden 1, 6a)
voor rijden : van personen : op zijn stoel zitten rijden.
Zit toch zoo niet op je bank te rijden (tegen een jongen op

(1) R. FONCKE, Uit het Mechelse dialect, IX, Eigenaardige
Woorden. *Folklore en Letterkunde*, V (1932), Mechelen, p. 63.

school) voor het schuivend heen en weer bewegen. De eerste vormen (*buškorē*, *byskorē*) zouden in dat geval, zoals één der correspondenten schrijft, de verkorte vormen zijn voor *buškorāje*. De vormen *buskāmere*, *byskābere*, uit vragenlijst 14 en *buskamere*, *buškomarēja*, *buskammeree*, *boeskammeree* uit lijst 32 zijn dan verdere verbasteringen van het reeds onbegrijpelijk geworden woord.

In Oost-Vlaanderen vinden we natuurlijk de bekende apocopelijns terug : ten westen het tweelettergrepige *bijze*, ten oosten *bijs*. De grens loopt in dit geval grosso modo over I 144a - 175, 209, 208, 258, 255 en O 43, 49, 54, 138, 143, 222 (dus ongeveer : De Klinge, St.-Niklaas, Wetteren, Geraardsbergen). Aalst vormt met zijn omgeving een beisbije-gebied dat door een smalle bizzo-strook van het grote tweelettergrepige gebied is gescheiden.

De eerste *bijs*-samenstelling is *bā'smōlā* als de kermis-schommel in I 220 waar de gewone schommel kortweg *bijs* heet. Volgens Weijnen (o. c.) wordt „in Nieuw-Namen (I 144 a) bessermeule gezegd (onze correspondent uit I 144 a gaf alleen *bijs*) en dus natuurlijk verwant met *bijs*. Waarschijnlijk gevormd door de bijgedachte aan de mallemolenschuit, die in dezelfde kermissfeer thuishoort”. *Bijsmolen* is hetzelfde geval als het later te bespreken schoemolen uit K 314.

Alleen voor O 56 wordt door twee correspondenten resp. *bijsschop* en *bijskop* geciteerd, terwijl drie anderen alleen *bijs* opgaven.

We hebben hier te doen met de tautologische samenstelling *bijs* en *schop* (cfr. *infra*). In dezelfde buurt hebben we in O 58 *baisepert*. Evenals de wip-wup-wuppelpērdjes (cfr. *infra*) duidt die vorm op het hobbelpaard. Ook Weijnen (o. c.) vermeldt „verwisseling met *obbelpērt*” voor Noord-Brabant en Zeeland.

Tenslotte komt te Aalst (O 61) éénmaal de vorm *beize-*

waogen voor naast 12 maal *bijs*, 2 maal *bizabeis* en éénmaal *rutsch*. Waarschijnlijk is de beizewagen een of ander schommeltuig in wagen- of wiegvorm op de kermissen.

2. Hooier.

Op de grens van het touter- en stuurgebied in K 190 in Noord-Brabant werd door één inzender *hooier* opgegeven. Een andere schreef : 'n schommel, vroeger 'n *hooier*.

Weijnen, Taalkaart schommel, p. 393 geeft „ooier” voor Achtmaal (K 190 b) blijkbaar dezelfde vorm als „hooier”. Argumenten hiervoor zijn : dezelfde omgeving en ook het feit dat „ooier” eenvoudig zonder h werd uitgesproken, „wat in de bredase tongval en het omliggende land een bijzondere eigenaardigheid is” cfr. J. Winkler 1, p. 308. Weijnen onderstelt „ooier” als een zeer oude vorm en dan nog verwant met Grieks $\acute{\alpha}\iota\omega\rho\alpha$. Dit lijkt ons onwaarschijnlijk en wij zoeken eerder verwantschap met hooien (cfr. W.N.T. VI, p. 1058-59 d.) ; heen- en weerkeren van het hooi, welke beweging ook bij het schommelen plaats heeft. Daarenboven kan de koord, die bij het binnenhalen van het hooi werd gebruikt, ook als schommeltouw dienst doen en aldus de benaming beïnvloed hebben, zoals bij *russekoek* in K 116 (cfr. infra).

3. Rideko — rijtak.

De afleidingen van *rideko* komen voor in talloze varianten. N 23 heeft *ridakakokə*, N 24 *ridakakoku*, N 63 *ridakokə*, *ridakakə* ook *ridakakokər* en als contaminatie met juteko- (cfr. infra) *ritakokər* in H 113. Gelijkaardige mengvormen ook *rytakokrə* in H 113 en *rydakokə*, *rydakəkəkə* N 63, *rydakokə*, *rydakəkəkə*, *rudakakokə* en *rytakokər* in N 67, *rytakowker* N 118, *rytakokowkər* N 68, *rudekokke* N 72, *rydakokə* N 23, *rytakowkər* N 120 en *rutekolkə* O 257.

De ridekoker-vormen bezetten dus een klein hoekje aan de landgrens in West-Vlaanderen : N 23 - 26 - 63 vertonen nog duidelijk de grondvorm, elders vinden we mengvormen. Mogen we hieruit besluiten dat zich op de landgrens een klein ride(-koker)gebied bevond, dat gezien zijn geografisch onvoordelige ligging, nooit uitbreiding heeft kunnen nemen, maar zelf bestookt werd door de noordelijk-gelegen *jytakokar*-vormen en het Franse *balançoire*? Jammer genoeg ontbreken de gegevens voor de plaatsen N 73 tot N 79, N 121 tot 130 en N 165 tot 168.

De vorm *ruttekolke* in O 257 zal wel import zijn in deze zeer gevarieerde plaats. Een afzonderlijke plaats tenslotte neemt Gent (I 241) in, waar de vormen *rijkoker*, *reko^ukræ*, *rekaokræ* en *re-rekoker* voorkomen in het grote bijs-gebied. Etymologische verwantschap is duidelijk, maar geografisch en ook fonetisch staat deze plaats zelfstandig.

Het *rijtak*-gebied strekt zich uit over K en — met uitzondering van K 350 a — geheel in de provincie Antwerpen. De grens loopt door de plaatsen K 258 — 267 — 274 — 307 — 346 — 300 — 295 — 258 — en daarbuiten komt rijtak nog voor in menggebieden nl. K 350 naast *sūr*.

In beide grondvormen vinden we het werkwoord *rijden* terug. Hoe dat verklaren? Schuerm. I, p. 537 i. v. riddersakken ziet in het 1° deel van rijtak evenals van rijreep, het werkwoord rijden dat met riddén, ridsen of ritsen „een beving of liever beweging van de ene naar de andere plaats, een verplaatsing” aanduidt. Rijden gaat terug op mnl. *rīden*; ohd *rītan*, os. *ridan*, ofr. *rīda* (te paard rijden) en ags. *ridan*, ono. *rīda* (te paard rijden, zich bewegen, schommelen) zijn corresponderende vormen. De oorspronkelijke betekenis van Idg. **reidkō* zou geweest zijn „ik beweeg mij, niet door middel van mijn eigen lichaam, maar van iemand of iets anders” (Fr. -V.W. p. 548).

Mnl. wdb. VI, p. 1345 - 1355 geeft ook aan mnl. *rīden* de

algemene betekenis „zich voortbewegen”. Onder 5° lezen we : „uit den aard der beweging van het rijden heeft zich waarschijnlijk — tenzij deze opvatting uit de oudere betekenis van rîden is voortgevloeid — op en neer gaan, schommelen ontwikkeld. Vgl. Ndl. zitten rijden op zijn stoel. Ook in de woorden Kil., rijdschot, j. rijfkoorde, touter (schommel) komt die bet. duidelijk uit”.

Schuerm. p. 542 geeft volgende verklaring bij rijtakken : „een hout ergens met een middelpunt opleggen, dan getweeën op de uiteinden gaan zitten en zoo op en neer gaan d. i. een soort v. schongelen (Kemp. Geel). Rijtakken wordt ook gebruikt voor aan den tak van een wilgen, eiken of anderen strunk hangende, heen en weer zwieren en dien tak noemt men rijtak”.

In het bijvoegsel van 1883 p. 267 geeft Schuerm. een ruimere betekenis aan rijtakken in de Kempen : „schongelen of zwieren in eene koord, riem of ketting, die met beide einden aan twee boomen, twee staken of balken zijn vastgemaakt”.

De Cock-Teirlinck citeren Schuermans p. 454.

Corn. Vervliet II, p. 1029 geeft rijtak, rijtek, schommel, touter (Kil) en rijtakken rijtekken, schommelen, touteren (Kil.) Fr. jouer à l'escarpolette ook, aan de tak van eenen boomstronk hangende, weg en weer zwieren.

Het W.N.T. XIII, kol. 215 tenslotte wijst ook op rijden „als eerste lid van de volgende Znl. woorden voor schommel, in de bet. schommelen, d. i. heen en weer of op en neer gaan. Kil. Rijdschot j. rijfkoorde, touter. Rijdekakokke (Loquelle 15, 38) rijreep (Corn. Vervliet) met het ww. rijreepsen, schommelen ; rijschok (Claes, woorden bij Kil.) met het ww. rijschokken ; rijtak-tek (in de Kempen, Corn. Vervliet) met ww. rijtakken-tekken”. In kol. 1664 komt het volgende voorbeeld voor : „(Sy) rijden op hanghende zeelen die vastgemaecht zijn ghelyc men hier soude segghen rijshoe-

ken oft touter in onze spraecke. Regim. d. gr. Turcx E. y. v. (1542)".

Wat de *ridekoker*-vorm betreft, geven de dialectwdbb. ons nog het volgende :

- Gents wdb. II, p. 1177, rijkokeren, ww. z. biezebijzen ; rijkokerpird, schommelpaard tot vermaak der kinderen, syn. wiegelpaard.
- De Bo p. 813, rijdekakoken, rijdekokoken, rijdekoken, rudekoken.
- Ghesquière p. 257, rijdekoken, rijdekokoken, ruidekoken, ruidekokokeren, ruitekokoken.
- Loquela p. 414, rijdekakokke stemzate op rij = schommel, schongel bij De Bo, rijdekoker. Gehoord te Beveren langs den IJzer.
- De Cock-Teirlinck p. 161, rijkokeren, Gent, St.-Gillis-Waas ; rijtekokken, rijtekoekoeken. W.-VI. rijdekokke, Beveren a. IJzer.

Alhoewel rijskoord bij Kil voorkomt, evenals renkoord bij De Bo (cfr. infra) en bijskoord bij Schuerm, lijkt het ons niet noodzakelijk hier ook een verbasterde koordvorm te onderstellen als verklaring van al die suffixen. Invloed van de omgevende jyteko — jytekoker-vormen ligt voor de hand. Immers, op verschillende plaatsen komen beide vormen voor.

Rideko- is voor ons een kinderlijke affectieve vorming bij het ww. riden = schommelen. Het Idg. diminutief-suffix *ka-*, *ko-* wordt daarvoor gebruikt en onderging allereerste wijzigingen door opeenhoping van suffixen. In verband met het *ko-*suffix vonden we o. a. bij W. de Vries (1) „boven zagen we dat *-kin* in os. eigennamen niet naar de

(1) W. DE VRIES, De verkleinuitgangen in de Nederlanden, *Ts.*, XLIII (1924), p. 105-122.

smaak van iedere schrijver schijnt geweest te zijn. Ook waar het aanvaard wordt, is ko-ka- aanwezig. In de fr. aangrenzende streek die later Ommelanden heette, schijnt het laatste trouwens uitsluitend voor te komen. Als bewoners aldaar noemt Werdener Inkomstenregister van \pm 1000, Bedeka, Dodeka, Ediko, Eniko, Geldeko, Meneka-o". Elders (1) wijst de Vries er eveneens op dat het ke-suffix niet uit -kijn maar uit -ko (ofri. -ka veel voorkomend in Gron. en Drentse eigennamen) ontstaan zou zijn. A. J. CARNOY (2) wijst er tenslotte op in een artikel „dat verkleinwoorden met -lo en -ko voor het Indo-Europees zeer typisch zijn en deze formaties hebben daarom niets verrassends”.

4. Renne.

In zuid-oost West-Vlaanderen komen de vormen *renne* en *rennekoker* voor. De grenslijn gaat door O 188 in het zuid-oosten, O 82 — 5 — 1, I 187 (in Oost-Vl.), I 183, H 70 (= Oost-Vl.), H 116 — 115 — 113 — 112, N 32 — 31 — 77 — 131 en O 257. Ook voor Steenvoorde (N 104) in Frans-Vlaanderen werd deze vorm opgegeven. Het talrijkst zijn de *renne*-vormen. Ze beslaan het oostelijk deel van dit gebied. In N 139, 132 en 31 komen uit het frequentatief ontstane vormen *rændər* en *rendre* voor met ingevoegde -d (cfr. zwierder infra). In N 91 komt *rennepirr* voor naast tweemaal *renne*. Westelijk komen de *koker*-vormen voor : H 70 *rennekokre* ; H 115 *rennukookru* ; N 32 *rinekoker* ; N 38 *renəkórə* ; *rænəkora*, *reṅəkokrə*, *renəkōkrə* maar ook *renne* ; N 78 *renneko'kre* en *renne* ; N 80 *rennekokre* ; N 131 *renderkoker* ; N 132 *rendəkokər*, *runderkoker* ; N 31 *rænəkokər* en *ɪændrə* ; N 35 *rennekokre* en N 77 *ɪænəko.krə*.

(1) W. DE VRIES, Nogmaals de verkleinuitgangen, *Ts.*, XLVII (1928), p. 23-44.

(2) A. J. CARNOY, De verkleinwoorden met -so van Germaanse persoonsnamen in de Belgische Toponymie, *Album Verdeyen*, p. 54.

In N 39 werd *reykūardə* en *renə* opgegeven.

Bij De Bo p. 806-807, vinden we talrijke gegevens in verband met deze vormen nl. onder renderen, renderkoken, renkoord(e), renne-schongel, rennen en rennekoker. Onder rennen lezen we : „rennen = rennen, renderen, schongelen. Het eerste deel van dit woord is rennen in de zin van fr. galoper als blijkt uit de synoniemen bijzen, biezebijzen, ruitkoken, jutekokeren. Maar wat is koken? Misschien ook rijden. Althans voor schongelen zegt men ook jutekoko doen en rijdekoken en fr. coco, eng. cock-horse is een houten rijpeerdje voor kinderen vgl. ook fr. cōcher, ricōcher.”

R. Ghesquière (1) vermeldt rennen, rendelen, renderen en rinnekokeren alsook rennekokeren en rinnekokken.

De Jager kol. 465, renderen, rennen. „In het Vlaamsch is ren een schommel of touter. Vandaar of omgekeerd, rennen en met invoeging der d achter de n ook renderen voor schommelen ; zie de Idiot. van Schuerm. en De Bo”.

In het Mnl. wdb. VI, kol. 1277, komt rennen voor als causatief van rinnen met de betekenis doen gaan, jagen, drijven (ohd. mhd. mnd.) en laten vloeien, uitgieten. Deze causatieve betekenis geeft ook De Bo als besluit van de ren-vormen : „Men zal bij deze woorden te denken hebben aan het bekende Ned. en Hgd. rennen, dat niet alleen snel loopen is, waarvoor wij het gewoonlijk nemen, maar in 't algemeen snel bewegen en ook stootend bewegen, door stooten in beweging brengen ; zooals schommelen is : zie Adelungs Wtb. en Höfers Etym. Wdb.”

Trübners deutsches Wörterbuch V, p. 381 komt met ons Mnl. wdb. overeen en ook Frank V.-W., p. 544, rennen : wsch. gaat Germ. rinn op Idg. re-n-w terug en komt 't van

(1) R. GHESQUIÈRE, *Renderen, rennen, touteren, enz., in 't Daghet XIII* (1897), p. 39-41. — *Kinderspelen uit Vlaamsch België verzameld door Westvl. Onderwijzersbond, voorzitter Remi Ghesquière* : uitg. 1905, *Kon. Vl. Ac.*, VI, 35, 2de deel, p. 257.

de basis ere- waarvan ook met n-formans gr. ὀρνυμι „ik wek op, breng in beweging” arm. yarnem „ik sta op” oi. rnoti, rnvati „hij staat op, zet zich in beweging”.

Daarmee is het verband rennen — schommelen dus duidelijk en kunnen we de onderstelling van Schuerm. p. 533, dat renne een verbastering zou zijn van renke, rencke, rustig achterwege laten.

Voor *rennepirr* hebben we natuurlijk de bekende samenstelling met paard. De assimilatie of apocope van eind-d wordt bevestigd door Van den Berghe (o. c. p. 95) en door Jan Soete „Dialectstudie van Kortrijk II, p. 219, 1926.

De samenstelling *renkūardā* in N 39 is duidelijk renkoorde bij De Bo.

Voor het *koker*-suffix verwijzen we naar de rijkoker-vormen (supra).

5. Ruik, reik, raik.

In het noorden van de provincie Drente en midden in het susoi-gebied van Groningen komen de ruik-vormen met hun dialectische vocaalwijzigingen voor.

Ruik sluit a. h. w. de reik- en raik-vormen in en wordt het meest gebruikt. We noteerden *ruike(r)* in C 103 a, *ruik* of *ruiken* in C 147, *ruik* in C 150 met als nota : is niets anders dan een achterbin van een boerenwagen die stevig vastgebonden is aan een dikke balk, *ruiker* in C 176*, *ruik* in C 177 a en *rüek* als oude vorm in C 188 a t. o. talter nu.

't *Raaike* en *raaike* werd opgegeven onder c) in C 118 waar de touwschommel zuzui of susoi heet, *raaik* in C 149, terwijl men er in het stadskanaal taalt'r zegt, *raik* (ww. raik'n) en *raaik* in C 155.

Reik is tenslotte de benaming in C 148 waar men ook schommel opgeeft, en in C 148 a.

K. Ter Laan geeft in een artikel „De namen van de schommel” in Driem. Blad. I, p. 115-116, ook 't woord *raaike* voor het Groningenland, *raaikzuie* voor 't Oldambt en de rijk uit de Groninger Volksalmanak voor 1912 van Mr. J. A. Feith. Deze laatste vorm verklaart Ter Laan als „een verhollandste schrijfwijze van *raaike*”. We vinden dezelfde gegevens bij K. Ter Laan (Wdb.) p. 793 en 843 waar *ruiken* = op 't *raaike* speulen, *schommelen*.

Dr. Gallée in „Onze Volkstaal” I p. 152, geeft in „Een woordenlijst van de taal welke in de Saksische streken van Nederland gesproken wordt”, *reik*, *schommel* (Gron. Drente). Nergens anders vonden we iets over *ruik*, *reik*, *raaik* als *schommel*.

Wanneer we al de vormen samennemen, ligt volgende *verklaring* voor de hand. *Ruik*, op de periferie voorkomend, is de oudste vorm. *Reik* is als ontronde vorm en *raaik* als een nog verder doorgevoerde palatalisatie een dialectische variant. Ook bij de *rui*-vormen (*infra*) komen deze varianten voor.

Ruik is ontstaan „door de bekende secundaire Groningse diftongering” (1) uit *ruk* doch „langs de tussen-trap y” (2), die we nog als oude vorm terugvinden in *ruek* van C 188 a. *Ruik* is dus een verbaalsubstantief van het werkwoord *rukken* dat vgl. Fr. V.-W. p. 564 en Falk-Torp p. 335 respectievelijk bij *ruk* en *raha*, *raga*, *rêhia* steif, betekent, *rukken*, *trekken*, *voortbewegen*, *schwanken*, *schaukeln* en *erschüttern*. We hebben hier dus de semantische ontwikkeling, die we ook bij *schop* en *tikkel* zullen terugvinden nl. van het voortbewegen, *schudden*, *rukken* der *schommel* tot het toestel zelf.

(1) O. T., I, p. 81-82 : taalkaart „Broer” het Gronings bruier, 1932.

(2) VAN GINNEKEN-ENDEPOLS, *Regenboogkleuren*², p. 101.

Wat de *ruiker*-vormen betreft uit C 103 a en C 176* verwijzen we naar de verklaring van soeier, zoeier later.

De verklaring van het *genus* der *raaik*-vormen in Groningen door K. Ter Laan (bij ons onz. overal elders „de” in Nieuw Groninger Wdb. p. 79”) nl. ’t *raaike* opgevat als diminutiefvorm te Slochteren (C 118) is vanzelfsprekend.

Alhoewel in onze lijsten *raaikzuie* ontbreekt, is deze vorm van ’t Oldambt welke Ter Laan citeert, duidelijk een tautologische samenstelling van *raaik* en *zuie*. *Raaik* wordt dus hier door de algemeen heersende *suie*-vormen opgeslorpt en blijft nog slechts sporadisch als relictvorm bestaan.

6. Rui-(e)l(e).

Alhoewel we hier *twee grote groepen* van vormen hebben, die geografisch een eigen gesloten geheel vormen en aan elkaar grenzen, brengen we ze hier tezamen omwille van hun etymologische verwantschap.

De *ruil*-vormen treffen we aan in de provincie Gelderland: het ganse gebied ten oosten van de IJssel op de oevers van deze stroom, tot F 130, een klein gebied tussen Waal en Rijn en ten zuiden daarvan in de plaatsen L 15, F 194, F 193 en F 171. Uitlopers van het *ruil*-gebied zijn F 138 en F 133 in Drente en E 233, F 165, L 8 in de provincie Utrecht. In 26 plaatsen drong reeds de beschaafde schommelbenaming door, vooral voor de schommels in de speeltuinen, maar ook reeds hier en daar voor de touwschommel. In 30 plaatsen kent men alleen *ruil(e)*, in L 83 — 34 — 39 en M 44 *ruyel*, in E 233 en F 165 *rijl* en in F 136* *ruidl* als oudere vorm.

De *rui*-vormen bevinden zich op de oevers van de Maas, de Waal onmiddellijk aansluitend bij de *ruil*-vormen en verder naar het noorden op de linker Rijnsoever. Aparte *rui*-vormen vinden we in F 194, *reu* als oude vorm in F 165, *rêi*

($\acute{e} = \alpha$:) in K 176 en *raai* en *reij* in L 96. Voor 10 plaatsen noteerden we eveneens schommel. *Ruier* tenslotte werd opgegeven naast *Rāi* en schommel (is van de laatste tijd) in L 185.

In zijn aantekeningen bij de Taalkaart schommel (o. c.) noteert Weijnen in verband met rui en ruier : „Waarschijnlijk niet te scheiden van Gelders-Overijsels ruile (Gallée), Elten-Bergsch ruijel (Bruyel) en Deventers ruile (Draayer) die eveneens schommel betekenen. Misschien hangen de rui, rui-r-en rui-l-vormen onderling samen ; zoal niet in oorsprong verwant, kunnen zij elkaar toch wel wederzijds beïnvloed hebben. Dat de etymologie van Ned. rui, ruien en ruil onbekend is (cfr. Fr.-V.W.) maakt die hypothese al gemakkelijker. En nu is het wel mogelijk dat van de betekenis rui = schommel de grondbetekenis schudden is (cfr. Fr.-V.W. i. v. rui, opruien) en dan zou misschien rui-r en rui-l in de betekenis schommel, van rui = schommel afgeleid zijn, en niet een afzonderlijke (parallele) betekeniswijziging hebben meegemaakt. Maar het feit dat ruien het wisselen van veren of haren en schommelen (een gedurig verwisselen van richting), en ruilen het wisselen van bezit en eveneens schommelen betekent, zou voor al deze vormen misschien een grondvorm rui(d)- mogen postuleren met als grondbetekenis : regelmatig verwisselen van bewegingsrichting (of desnoods schudden) bij welks afleidingen telkens opnieuw die betekenisovergang optrad”.

Ook B. VAN DE BERG in „Marktrayons en taalrayons” (1) ziet hetzelfde verband tussen ruilen en schommelen.

Wat de Wdbb. betreft, vinden we volgende gegevens i. v. m. rui, ruien : W.N.T. XIII, kol. 1626 en 1634, rui, rij, rijdans, streep ; Mnl. wdb. VI, kol. 1212, betwijfelt de verwantschap tussen reyen en het in Teuth. opgete-

(1) *Driemaandelijke Bladen*, I, p. 27-30 (1949).

kend ww. reyen, oscillare (schommelen, slingeren) alhoewel ook het Franse branler, waarvan branle (reidans, rondedans) is afgeleid, ook slingeren, schudden, schommelen betekent ; Van Dale, p. 1653, geeft rei ook als rijdans.

In de dialectwdbb. heeft K. Ter Laan p. 847, rui (Molema) = raai, roai, schommel. Weiland II p. 103, ruien, van vederen of haren verwisselen. Ruijen hgd. rauhen stamt af van rui, hgd. rauhe ; het duidt de gezegde verwisseling aan en schijnt aan ruw, hgd. rauh verwant evenals ruyd bij Kil. Teuth., p. 134, reyen, oscillare 117 C. 207 uit Nederrijnsch-Latijnsch wdb. Kil. p. 526, reyen, subsilire subsultare, opspringen. J. C. Groothuis, „Woordenlijst van het Neder-Betuwsch dialect”, in Onze Volkstaal II, p. 103, reuj, schommel ; reuje, schommelen. Tenslotte geeft ook het Rheinisches Wtb. VII, resp. in kol. 306, 286 en 161 de vormen reyen, reiden, reide, räude II en räuden met de betekenis van schaukeln en Seil-Ketten-u.Balkenschaukel.

Het besluit is klaar : rui, dial. rei en raai is een verbaalsubstantief van het ww. ruien waarvan we de etymologie vinden bij Fr.-V.W. p. 562, Vercouillie p. 291 en de Vries p. 204. De grondvorm is *ruden van de Idg. wortel *reudh, die een afleiding kan zijn van een wortel *reu.

Voor *ruil-e* volgende gegevens : W.N.T. XIII, kol. 1674-75, ruilen 1. oorspr. onbekend ; ruile cfr. dialectwdbb. ruilen 2. idem ; Mnl. wdb. VI, kol. 1519, roelen (reylen, reuilen, *ruilen). Over de oorsprong en verwanten is niets met zekerheid bekend ; Van Dale p. 172, ruilen 1. verwisselen 2. bij uitbr. verwisselen van staat of toestand. In de dialectwdbb. vinden we bij Gallée p. 37, ruile vr. schommel ; bij Draayer p. 34, ruile, schommel ; ruilen, schommelen ; in Onze Volkst. I (1882) p. 152, ruile, schommel ; bij Weiland II, p. 103, ruilen, verwisselen ; ruilen voor ruidelen is het voortdurend woord van ruien : wenden ; in het Rhein. Wtb. VII, kol. 373, Reule røyl Pl. læ. Rees.

Klev. f. : Hänge- u. Balken-schaukel. S. bei räuden, reiden III. Reulen schw. 1. schaukeln. Rees, Emmerick, Klev. 2. tauschen. Klev.

Evenals bij ons komen in het Duits taalgebied de rui- en ruil-vormen in hetzelfde gebied voor. De verklaring van Weijnen klopt dus ook voor Duitsland. Ruilen als frequentatief van ruien (vgl. Weiland) is niet zo denkbeeldig vermits ruyel nog viermaal voorkomt. Er is in elk geval een niet te loochenen verwantschap tussen rui en ruil, zeker als schommel-benaming.

De Vries p. 204, Vercouillie p. 291 en Fr.-V.W. p. 563 voor ruilen, geven allemaal oorsprong onbekend.

In Utrecht komt driemaal de ontronde vorm *rijl* voor in C 233, L 8 en F 165. Muller in Ts. 40, 144 vgl. vermeldt o.a. ook *reyel* = ruilen met zgn. *ui*². Het is dus een dialectische variant net zoals *raai* en *rey* in L 96.

7. Schingel.

Deze *ablautvorm van schongel* komt nog voor in Zuid-Holland, waar hij echter bestoekt wordt door de algemeen-heersende schommel-vorm zoals blijkt uit de gegevens : I 8 *schingel*, I 9* *schommel* waar vroeger *schingel*, I 12 *schingel*, K 45 *schingel*, K 47 *schommel* en *schingel*, K 84 *schommel* vroeger *schingel*, K 92 *schommel*, ouderen spreken van *schingel*, K 92 *schommel* soms *schingel* vroeger *schingel*, K 121 *schingel*.

Het Mnl. wdb. VII, kol. 640, kent alleen *schongel*; W.N.T. XIV, kol. 697, heeft *schingelen* als andere vorm naast *schongelen*. Gew. o. a. in West-Vlaanderen en Oud-Beierland (K 83); Van Dale heeft alleen *schommel* p. 1773; gew. *schongel*; De Jager I, kol. 577, verwijst naar *schongelen*.

In de dialectwdbb. uit Noord-Nederland heeft alleen

Opprell p. 81, schingel, schommel en schingele, intr. zw. ww. schommelen. Algemeen Ndl. zijn schongelen en schongel, waarmee schingelen inderdaad wel één zal zijn. Weiland II heeft alleen schongel p. 143 en bij ons heeft De Bo p. 863, schingelen, slingerende schudden. Vgl. schommelen en schongelen, die Weiland verklaart door roeien en schudden.

Voor de etymologische verklaring zochten we onder schommelen of schongelen : de Vries p. 211, schommelen, staat naast vroeger schongelen en Westvlaams schingelen, een jonge en klankschilderende groep, die opgebouwd schijnt te zijn op een woord als schokken ; Vercoullie p. 304, geeft schongelen, dial. Eng. to scinch ; genasaleerd frequentatief van schokken ; verg. hgd. Schaukel ; Fr.-V.W. p. 590, bij schommel : Ndd. Wvla. schingelen „schudden” is waarschijnlijk een secundaire ablautsvorm. De hele woordgroep is jong en wsch. onomatopëtisch vgl. boemelen.

B e s l u i t : schingel is een ablautsvorm van schongel, dat thans helemaal verdwenen is cfr. infra.

8. Schok(-kel).

In haar geheel genomen, vinden we deze groep in gans de zuidelijke helft van Nederlands-Limburg beneden L 298, in het grootste gedeelte van Belgisch-Limburg tot in enkele plaatsen in de omgeving van Tienen in Brabant en in het Duits-sprekend gebied van de provincie Luik. Een homogeen gebied overigens met enkele zwak-vormen rond St.-Truiden en hier en daar een „schommel”. Ook in Duitsland tot in het Rijnland heeft men schokkel, en Schaukel werd het cultuurwoord voor het hele taalgebied.

Schok, de oudste vorm, komt alleen nog voor in het zuid-westelijk deel van Belgisch-Limburg, waarin reeds enkele schokkelvormen uit de Maasstreek binnendrongen. Ten oosten sluiten zich de *šok*-vormen aan. Nog verder

naar het oosten, op beide oevers van de Maas, hebben we het grote *schokkel*- en *šokəl*-gebied. Deze laatste vormen zijn het talrijkst en komen ook hier en daar samen met *schokkel* voor, terwijl we in de provincie Luik viermaal *schokkel* en maar eens *sjokkel* (Q 278) hadden. Tussen deze *schokkel*- en *sjokkel*-vormen komen in de onmiddellijke nabijheid van de Maas ook in 18 plaatsen *sjoggel*-vormen voor. Een ander afgerond gebied tenslotte wordt gevormd door de *jok(-əl)*-vormen, hoofdzakelijk in Belgisch-Limburg en over de grens in L 318 — 318 b, 320 en 298.

Als samenstellingen hebben we : *ringsjoggel* in L 328, *ringsjokkel* in L 322, *rijš(ch)okkel* in L 374 — 371 — 372 — 420 en in P 146 — 145 — 157 a — 164 — 161, *rijdjok* in P 111 — 105 en 107, *szokəlpi:ert* in K 333 en 341, *wiesschoakel* in K 336, terwijl we de *zwerschokkel* behandelen bij *zwier* (infra).

Schok en *schokken* (ww.) komen bij Kiliaen (p. 567) reeds voor met de betekenis concussus, concussio, succusatio en jactatio. In de 16^e eeuw echter hebben we (Mnl. wdb. VII, kol. 614) reeds schocke (schoc) met de betekenis schommel, schop. Zie Hor. Belg. 7², 95 : schocke oft schonghel, oscillum, (Gemma : vgl. mhd. schocken hd. schaukeln). „Het woord moet vergeleken worden met hgd. scoc, plur. scoaga, oscilla, mhd. choc, schaukel, windstozs, laat mnl. oud nnl. schocke, mnd, schucke vr., die alle schommel betekenen ; ook het os. shocga betekent oscilla en hgd. schaukel hoort hier ook bij. Schok hoort bij schokken, dat al vroeger heeft bestaan, blijkens schockelen „ossilare, verberare vel scindere” (Gemma 1494) mhd. mnd. schocken „in schommeling zijn”, on. skykkjum „met stoten rukken” os. skakan „weggaan”, ags. scacan, eng. shake, on, skaka „schudden”. Blijkbaar een afleiding van het gemeen-germ. (on. ags. os.) werkwoord *skakanan „schwingen, springen” (Fick³ 3,329)

met secundaire ablaut". (Fr.-V.W., p. 589 ; Suppl. p. 147). Volgens Trübner VI, p. 192, „zu der Idg. Wurzel *sqeg — eilen, springen, gehörig", Het Franse choc „schok, stoot", choquer „stoten, schudden" (Eng. to shock) komen uit het Germaans.

Verwijs-Verdam (VII, p. 614) beschouwen *schockelen* als het frequentatief van schocken, al of niet gevormd door tussenkomst van een naamwoord schockel (hd. schaukel, schuckel) met de betekenis „heen en weer schudden". Ook in de betekenis „schoommelen, schongelen, touteren" (in deze bet. intr.) doch eerst na de middeleeuwen.

Volgens Grimm IX, kol. 1435, is Schockel een ontwikkeling met -l-suffix bij schock, schocke en evenals schuckel slechts in de dialecten in Duitsland bewaard. Uit deze laatste vorm is trouwens vgl. Trübner VI, p. 39, Schaukel ontstaan door een verkeerde diftongering. Schottelius noteerde in 1663 voor het eerst schaukel, Luther had nog schuckel en schückelen.

Voor het W.N.T. XIV, kol. 776 is schokkel een afleiding van schokkelen, frequentatief van schokken.

Besluit : schokkelen is een freq. van schokken en gaf ons schokkel, ofwel is schokkel een ontwikkeling van schocke met el-suffix. In beide gevallen is de verwantschap met schok-ken duidelijk.

Zowel in het konsonantisme als in het vocalisme, komen er talrijke bekende verschillen voor. Op de eerste plaats de evolutie van de anlaut sch > š ten oosten van de Panninger zijlinie (1) en verder tot j en zelfs dj. We zien hier dat de Panninger zijlinie inderdaad kan afge-

(1) JOS SCHRIJNEN, Benrather-Uerdinger-Panningerlinie, *Ts.*, XXI (1902), p. 249. — V. VERSTEGEN, De Westgermaanse „sk" in znl. dialecten, *Hand.*, XVI (1942), p. 31-41.

tekend worden in het schokkel-gebied doch er zijn nog meerdere uitzonderingen aan beide zijden. Daarenboven ging hier en daar de stemloze -k over naar stemhebbende occlusief -g. Ook in Duitsland komt dit voor (in Ost- en Westpreuzen vgl. Grimm IX, kol. 1830 en in het Schleswig-Holsteinisches Wtb. van Otto Mensing IV, kol. 365).

Endepols p. 371, heeft de volgende vormen : sjogkel v. -e en -s, sjögkelke = slingerplank afl. sjogkele (ww.), sjogkel = du. Schaukel. Schommelen = sjogkele. Samenst. sjogkelpeerd (z. hobbelpaard). L. van der Heyden heeft sjoggele = waggelend, schommelend lopen, maar sjokkel en sjokkele voor schommel en schommelen. Deze Franse of Duitse g is volgens Cohen en Blancquaert (1) „een leenfoneem ; in het fundamenteel systeem van het Nederlands hoort het niet thuis”. 't Is een fonetische realisatie in zakdoek bv. doch in „sjoggel” is er geen sprake van sandhi ! Alleszins bemerkenswaardig ! Uit de gegevens blijkt trouwens dat het verschijnsel eerder Noordnederlands is, dan wel algemeen Nederlands.

Voor de schok-vormen hebben we alleen de verschuiving van auslaut $k > x$. Hier moet natuurlijk gedacht worden aan de invloed van de $ix - mix - ux - ox$ — woorden (2). We hadden *schog* en *srox* in P 58, *schock*, *schog* in P 119 en *schog* in P 176 naast driemaal *zwik*.

Wat het vocalisme betreft, overheerst de o -klank bij de *schok*-vormen, terwijl we \ddot{u} , \bar{u} , \ddot{o} , \bar{o} , φ , \ddot{u} en \bar{u} vinden bij de *jok*-vormen. Bij de *schokkel*-vormen verschijnt de u-klank vaker en in L 360 a lezen we *jokel* of *jooikel*.

(1) A. COHEN, *Fonologie van het Nederlands en het Fries*, 's-Gravenhage 1961^r, p. 32. — BLANQUAERT, Occlusief, explosief, enz., in *Album L. Kaiser* (1951), p. 18.

(2) JOS SCHRIJNEN, Taalgrenzen in Zuid-Nederland, het michkwartier, *Ts.*, XXVI (1907), p. 81-85.

Soms werd de vocaal gerekt o. a. L 368 *joek*, *jook*, L 371 *schōe^uəgəl*, L 372 *reischaoekel*, O 247 *shokel* en Q 11 *scho:kəl*, Deze rekking wordt besproken door Welter (1) die o. a. *špəkəl*, Schaukel als voorbeeld geeft.

Bij de samenstellingen hebben we waarschijnlijk in *ringsjokkel*, resp. *ringsjoggel*, invloed van het bekende werktuig of toestel in de gymnastiek (W.N.T. XIII, kol. 500. Der Grosze Brockhaus X, p. 330, Schaukelringe), daar ook de schommel wel eens aan ringen wordt opgehangen. In *toe:sərnräk* (Q 222) hebben we hetzelfde.

De *rij*-vormen brengen ons terug naar de vroegere *rijtak*-en *rijkoker*-vormen, dus een samenstelling met het ww. *rijden*. In het Duits taalgebied heeft men in het mnd. de verbinding *schok-rijden*; cfr. Otto Mensing kol. 382: *schokriden*, schaukeln mnd. en Zingerle p. 152: schaukeln wird auch *uf dem schocke* oder *uf dem seile riten* benannt.

In K 333 en K 341 komt *szokəlpi:ert* voor, een verwarring met het hobbelpaard, die we ook aantreffen bij *boisepeit* en later bij *wup-pěrdje*.

Tenslotte zal *wiesschoakel* van K 336 wel een samenstelling zijn van *wieg* en *schokkel*. In het Rheinisches Wtb. vinden we op de Schaukel-kaart o. a. ook: *wi-schaukel*, *wi-schockel*, *wi-schunke* en *wi-wuppe* naast *wiegenschaukel* en *wiegenschockel*.

Als besluit van deze bespreking over de *schok(-el)*-vormen wijzen wij er nog op dat de mnl.-vorm *schongel* of *sconghel* en het ww. *schongelen*, *schonckelen* (KIL. Holl. Fris. j. touteren, motitare) uit de 16^e eeuw (Mnl. wdb. VII, kol. 640) niet meer voorkomen. Van Dale (1961⁸) geeft *schongel* nog als gewestelijke benaming voor schommel!

(1) WELTER, DELHEZ, GROOTAERS, LANGHOR, *Die niederfränkischen Mundarten im Nord-Osten der Provinz Lüttich*, 's-Gravenhage, 1933, p. 52.

9. Schop, schoppel, schompel, schommel.

In deze woordfamilie, die ons zal leiden tot een *mogelijke etymologie van schommel*, hebben we te doen met *eigen Noordnederlandse vormen*, terwijl schommel ook in het Zuiden enkele malen werd opgegeven.

De etymologisch oudste vorm *schop* blijkt uit de gegevens reeds een relict-vorm te zijn geworden. Wij noteerden : E 66 *skommel* ook wel *skop* ; E 84 a *schommel*, *schoppel*, *schop* ; E 97 *schommel*, *schop* ; E 109 *schommel*, *schop* en eens *schop* alleen ; E 193 *schup* ; K 197 *schommel* ook wel *schop* en L 97* onder c. *schommel* of soms *schop*. Geografisch is het voorkomen van *schop* echter tekenend nl. viermaal in Noord-Holland, eens in Utrecht en tweemaal in Noord-Brabant. Volgens Weijnen (1) hebben we hier „een uiteengeslagen massief”, waarbij „oude vormen de neiging hebben zich aan de periferie en in geïsoleerde plaatsen te handhaven”. Dat *schop* een oude vorm is, blijkt uit andere gegevens. Zo lezen we bij H. Junius, p. 266, *oscillum*, *oscillatio*, *touteren*, Flandris et Brabant, *schongelen*, *schoppen*, Hollandis. Kiliaen geeft p. 470, *schoppen*, *schoppelen* j. *touteren*, *ludere oscillis*. In het Groot Woordenboek van Jan Louis d'Arny, 1663, *schoppen*, *schoppeloën*, *siet touteren* en Frans Halma in Woordenboek der Nederduitsche en Fransche Taalen, Dl. II, p. 714 (Utrecht 1710), *schop* s. m. *schoptouw*, *schopstoel*, *corde à se balancer* ; *schoppen*, op een *schoptouw* zitten ; *se balancer*, *être balancé sur une corde*. Het Mnl. wdb. VII, kol. 662 tenslotte vermeldt : „*schoppen* (*scoppen*, *schuppen*) trans. mnd. *ndd.* *schuppen*, *mhd.* *schupfen*, *schüpfen*, *hd.* *schupfen*, *schuppen* (eigenlijk *ndd.*), *ndl.* *schoppen*, *Wvla.* *schippen* : 1. aan iem. of iets een stoot of een duw geven ; voortduwen, wegstooten. Vgl. *ndl.* *schoppen*, *schommelen*, *touteren*”. *Schop* is dus zeker

(1) A. WEIJNEN, *Nederlandse Dialecten*, 1941, p. 128.

in de Middeleeuwen reeds afgeleid van schoppen, schommelen of iem. of iets stoten. Dat hierbij de invloed van schopstoel als algemeen gekend strafwerktuig in de Middeleeuwen moet worden aangenomen, hindert niets en wordt trouwens ook bevestigd door het W.N.T. XIV, kol. 880, schop III van schoppen I; schopstoel en schommel, touter // schop f., schongel met het bekende vers van Vondel: „Een (wicht) dat... schaterde op een schop of speelde met de pop”.

Voor de etymologie van schop < schoppen gaat Fr.-V.W. p. 592, naar het Germ. skupp- en verder naar het Idg. sgubh-n verwant met schuiven; Vercouillie p. 305, ziet schoppen (stoten, schommelen) ook als intensief van schuiven, terwijl J. de Vries p. 212, het woord in verband brengt met schuiven en schok. Vermelden wij tenslotte nog dat Grimm S. 2004 Schupfe f. opgeeft met ohd. scupha, scopha, schaukel en schupfen, schuppen verklaart als „ein altes intensiv zu schieben... jetzt, holl. schoppen, schaukeln”.

Voor de vorm *skop* met Noord-Hollandse -sk verwijzen we naar *skoppel*; *schup* is zeker een dialectische nevenvorm die reeds in Mnl. voorkwam bij schuppen en nu nog in het Zuiden praktisch algemeen is voor schop en spade (cfr. Koenen-Endepols, p. 895).

Naast schoppen hebben we bij Kiliaen ook *schoppelen* en het Mnl. Wdb. VII, kol. 662 geeft: *schoppel*, in een andere betek. nl. die van „schommel, schop, touter” wordt bij Boekenoogen 904 vermeld. Voor De Jager I, kol. 586, is *schoppelen* het frequentatief van schoppen, waarvan dan weer het subst. *schoppel* werd afgeleid.

Alleen in NoordHolland verschijnt *schoppel* en *skoppel*.

Schoppel: E 13 vroeger, oudere mensen; nu schommel, E 13, E 30 soms al schommel, E 40, E 49 (*schoppel*) *skoppel*, E 50, E 56 schommel (jongeren) *schoppel* (ouderen)

—vroeger algemeen), E 75, E 76, E 77 oude vorm, E 84 of schommel, E 84 a schommel, schoppel, schop, E 85 oude vorm, E 41 id., E 92, E 117 of schommel.

Skoppel : E 3 a, E 10 oude vorm, E 13 naast skommel, E 14 a, E 19 naast skomel en als oude vorm, E 25 oude vorm, E 26 a, E 28 a, E 32 a en als oude vorm, E 35 b, E 47a schommel of skoppel, E 49 (2 ×), E 51 naast skommel, E 73 a, E 75, E 76 soms skoppel, skommel, E 85 oude vorm, E 87, E 91, E 91b (2 ×).

Uit deze opsomming werd de invloed van schommel reeds zeer duidelijk, schoppel is of wordt een oude vorm. Toch leeft hij nog in Noord-Holland, zoals blijkt uit de wdbb. en het Academisch proefschrift van Jo Daan (1) met een versje erbij.

D. van Kalken (2) geeft : schoppel, schommel en schoppelen (prim. v. schoppen), schommelen, op een schoppel heen en weer zweven. Boekenoogen, kol. 904, schoppel (uitspr. skóppel) en schoppelen (uitspr. skóppele). Koenen-Endepols, p. 886, schoppel (schommel in Camera Obscura, Hildebrand 1839). Het W.N.T. XIV, kol. 883, tenslotte ziet schoppel als N.-Hollands, afgeleid van schoppelen, vroeger wellicht meer verbreid.

Als bekende dialectische eigenaardigheid hebben we hier de uitspraak *skoppel* i. p. v. schoppel. Dit fenomeen wordt verklaard door Boekenoogen in zijn inleiding p. XLIII en vooral door Jo Daan (3), die erop wijst dat eenzelfde dialectspreker nu eens -sch zegt en dan weer -sk voor dezelfde woorden. Dat bleek ook uit onze gegevens, vermits we voor E 13, 49, 75, 76, 85 en 91 beide vormen no-

(1) J. C. DAAN, *Wieringer Land en leven in de taal*, 1950, p. 71.

(2) D. VAN KALKEN, Nalezing op de Bijdrage tot de kennis der Noordhollandsche Volkstaal, *Taalgids*, II (1860), p. 121.

(3) JO DAAN, sk en sch, *Taal en Tongval*, I (1949), p. 166-167.

terden. Daan zoekt evenals Blancquaert (1) een verklaring in de invloed van het A. B. waarbij ze evenwel een fonetische verklaring niet uitsluit. Volgens Blancquaert is de skuitspraak een relict dat verdwijnt onder invloed van de school.

In het zuidoosten van Zuid-Holland noteerden we een eigenaardige *schup(pe)looi*-afleiding. Hij komt voor in K 31 naast schommel en als oude vorm, K 34 *schuppelooi* of *schuplooi*, K 35 nu schommel vóór \pm 25 jaar *schuppelooi*, K 36 *schuppelooij* en K 73 *schappelooi* en door iemand anders schommel en *schommellooi*. Wij stellen ook hier de groeiende invloed vast van schommel, die *schuppelooi* terugdringt tot een relict-vorm. Vroeger was hij een eigen Utrechts woord vgl. Jo Winkler p. 358. Daar Vijfheerenland — waar we nu nog enkele *schuppelooi*-vormen vinden — de uiterste zuidwestengrens vormt van het Utrechts dialect, is dus ook deze vorm naar de periferie verdrongen door schommel. *Schuppelooi* schijnt gevormd te zijn met een looi- of ooi-suffix van het ww. *schuppelooien*, dat nergens werd vermeld. Wel vinden we hetzelfde suffix elders in Noord-Nederland nl. bij *zuzooie*, *zooiebooie*, en dgl. Misschien klinkt het meer ritmisch dan *schuppel* of **schuppelen*.

Na *schop*, *schoppel* het derde stadium *schompel* in Drechterland in Noord-Holland :

Schompel komt voor in E 38 a, 40 a en 58 a in deze laatste twee plaatsen echter als oude vorm tegenover de huidige schommel.

Skompel in E 32, tegenwoordig wel eens *skommel*, E 35, 36 tweemaal als gewone vorm, tweemaal als oude vorm t. o. schommel, E 37 beiden eenmaal, E 57 id., E 60, E 61 a eens

(1) BLANQUAERT, „Na meer dan 25 jaar dialectonderzoek op het terrein”, *Kon. Vl. Acad.*, Reeks III, nr. 28 (1948), p. 28 vlg.

als enige vorm en eenmaal als oudere vorm, nu haast altijd skommel.

Voor het sch-sk-onderscheid verwijzen we naar de schop-pel-vormen en de opmerking dat ook schommel lijdt onder schommel lijkt wel overbodig.

Interessant is echter de vorming zelf van het woord schommel.

We hebben hier te doen met de bekende epenthesis van -m vóór -p vooral bekend in het klassieke pampier i. p. v. papier. Dit voorbeeld vonden we o. a. bij volgende auteurs: Van Weel § 115, 3 pämpier (papier) met verkorte a; W. Van Schothorst § 193, ampart, à part; W. L. Van Helten, Middelnederlandsche spraakkunst, Groningen 1887 § 135; Ts. p. 98, J. H. Kern, Over de taal van de brieven van Huygens' zusters en D. Van Dorp; Is. Teirlinck III, p. 115. Andere voorbeelden geeft Te Winkel, Geschichte der Niederländischen Sprache, vertaald in 1901 en opgenomen in Inleiding tot de Geschiedenis der Nederlandsche Taal, Culemborg 1904 p. 79: „m-epenthesis vertoont zich in kamperfoelie (Lat. caprifolium), komfoor (Fr. chauffoir) en in de oudere schrijftaal nog in andere woorden bijv. pampier (thans slechts papier), trampen, trampelen (thans slechts trappen, trappelen) enz.” J. L. Pauwels in zijn studie over „De Vlinder” (cfr. infra) geeft o. a. als vorm pimpel: „voor epenthetische -m vgl. pampier, bombijn; trouwens ook lat. pampilio komt voor”. Hij geeft ook pampel en pümpel. In „Het dialect van Aarschot en Omstreken” van dezelfde auteur p. 193, „epenthesis van -m voor lab. cons. B. in beklemtoonde lettergreep: pympl (vlinder) < lat. papilio, áftrampø soms schertsend voor aftrappen; bewegingschilderend ww. fumpø, fompen (bij het schieten met een knikker de hand plots vooruitbrengen) vgl. foppen met deze bet. in het Antw. Id.”.

Aan de hand van al deze voorbeelden, bijzonder van de

laatste groep in beklemtoonde lettergreep, is de verklaring voor schompel met epenthesis van -m vóór -p in schoppel duidelijk aangetoond.

Schompelen vinden we nog bij De Jager (o. c.) kol. 585 ; Grimm IX kol. 1999, geeft schumpe f. vgl. schumpel f. nebenform zu schummel 3. die Schaukel — auch in Thüringen schumpeln 2. oscillo jactari. Dus ook in het Duits taalgebied constateren we een gelijkaardige evolutie.

Schommelplankie in E 35* en *skompeltouw* en *skompelkramme* in E 36 zijn duidelijk genoeg als samenstellingen.

Door assimilatie van mp > mm komen we dan tenslotte tot de vorm die nu A. B. is en waarvoor tot heden nergens een afdoende etymologie werd gevonden, *schommel*. Met onze kaart als groot bewijs moet deze vorm ontstaan zijn in Zuid- of Noord-Holland, van waaruit hij niet alleen heel Nederland veroverde, maar ook Zuid-Nederland tenminste als schoolwoord : in 13 plaatsen gaf een correspondent het op naast een ander dialectwoord. Ziehier trouwens onze gegevens voor *Zuid-Nederland* : K 225 *schoemel* minder gebruikt dan *tauter* ; H 63 *toeter* of *schommel* ; K 277 *schommel* en *suur* ; K 314 *schoemolæn* ; L 382 *schom* ; K 196 *styrel* en *scho^umæl*, P 41 *stuur*, *zwier* en *schommel* ; Q 2 viermaal *schok* en eens *schommel* ; Q 12 driemaal *sjokkel*, eenmaal *schommel*, O 184 *schommel* voor *burgerijkinderen*, O 54, P 23, K 307 en I 241 meest *schommel-schuit*.

Voor *Noord-Nederland* was het ondoenbaar alle plaatsen te vermelden waar *schommel* werd opgegeven. Wel hebben we even nagegaan wat de verhouding was tussen dialectvormen en *schommel* : 315 correspondenten gaven *schommel* of een dialectische afwijking ervan als enige benaming maar 81 ervan vernoemden een oudere vorm onder b) ; 173 inzenders gaven zowel *schommel* als een andere dialect-

vorm maar vermeldden meestal daarbij dat schommel van de laatste tijd is of bij de jeugd alleen nog gekend. Eigenaardig genoeg kregen we ook vijfmaal schommel onder b) tegenover een andere dialectvorm nu. Negenmaal werd in verband met schommel de invloed van school of speeltuin vermeld en 127 gaven schommel op onder c) voor de schommel met bak of plankje, terwijl ze voor de gewone touwschommel een andere term bezigden. Slechts tweemaal vonden we schommel onder a) en een dialectvorm onder c). Tot zover de toestand in het Noorden.

De besluiten liggen voor de hand : groeiende invloed van schommel vooral dan nog voor de meer ontwikkelde schommels thuis, in de speeltuinen, op kermissen enz. In Zuid- en Noord-Holland is de schommel heer en meester, in de andere provincies daarentegen houdt de dialectvorm stand zij het dan ook dikwijls naast schommel, terwijl het schokkelgebied van Limburg bijna onaangetast bleef.

Interessant is het nu even uit te weiden over de etymologische en taalkundige verklaring van het woord schommel.

Eerst slaan we de dialectwdbb. open van het Zuiden en we noteren :

Gents Wdb. p. 1246, schommel voor 3. fr. balançoire
2. rijkoker ; schommelen (ong.) men zegt rijkokeren.

Antw. dialectwdb. p. 1085, schommelen, schuren, schoonmaken, zich schurken...

Schuerm. I, p. 594 en II, p. 289, schommelen, de koeien voeren, schoonmaken, zuiveren...

Loquela p. 434, schommelen, diefsgewijze bv. kopen en wegsteken.

De Bo p. 868, schommelen, schoonmaken, steperen.

Waasch. Idiot., schommelen en schuren, zich schurken.

In Noord-Nederland is de oogst ook schraal :

S. Keyser p. 177, skommel, skommele, skommelstoel = schommel.

Terlaan p. 881, schommel (stad Westerkwartier) = zuzoi, schommelen 1. schommelen 2. waggelend gaan.

Friesch Wdb. II, p. 120, skommelje, van schommelen, heen en weer bewegen. Yn in maklike stoel skommelje — overhoop halen, ook om iets te zoeken, of den buishoedel schoon te maken.

De etym. wdbb. helpen ons evenmin veel verder :

Fr.-V.W. p. 590, schommel, znw. ; nog niet bij Kil., evenmin schommelen met de tegenwoordige betekenis. Wel kent Kil. schongelen, schonckelen (Hol. Fris.) „schommelen” laat-mnl. reeds scongelen „id” met het znw. scongel „schommel”. Dgl. vorm ook Wvla. schingelen „schudden” is wsch. onomatopoëtisch ; vgl. boemelen. Laat-mnl. scommelen „keukenwerk doen” (ook bij Kil. ; bestaat nog) = oostfri (ook elders in Ndd.) schummelen „schoonwassen, rommelen (refl.), zich inspannen, voortmaken”. Fri. skommelje „overhoop halen” kan op de vorm schommelen van invloed zijn geweest.

Schommelen „zwaaien” mag wegens het late en lokaal beperkte voorkomen in het Germ. niet uit *skub-m verklaard en bij I schop en schuiven gebracht worden.

J. de Vries p. 211 en Vercouillie p. 304 lossen niets op.

De Jager I, kol. 583-584 : „schommelen d. i. een schuddende of slingerende beweging maken, komt in bet. overeen met schongelen, schonckelen en is blijkbaar met deze beiden door verwisseling der -mm met -nk en -ng hetzelfde woord. Een primitief ww. van schommelen, schompelen, schongelen, schonckelen is mij bij ons, evenmin als in hoogduitse tongvallen, voorgekomen. Het moet verwant zijn aan schoppen en schokken, welker freq. een gelijke bet. hebben

als de genoemde. Adelung wijst op het Zweedse skompa en het Ital. ciompare, springen, huppelen; men zou daarbij kunnen voegen het neders. schümen, eng. to skim, vlug lopen en het Eng. to skun en to skunch, bij Halliwell voor stoten opgetekend. Zoveel schijnt zeker dat, gelijk Adelung zegt, de beweging het hoofddenkbeeld in de bet. der behandelde woorden uitmaakt."

Het Mnl. wdb. VII, kol. 630, en Mnl. hdwdb. p. 523, kennen schommelen alleen als keukenwerk verrichten, de boel schoonmaken of opknappen.

Het W.N.T. XIV, kol. 788-789 geeft onder 3. de schommel als speeltuig en schommelen (I) bedr. en onz. zw. ww. Een betrekkelijk jong woord, waarsch. van onomatopoëtische vorming cfr. schobbelen en schongelen. De grondbetekenis is bewegen, in beroering brengen. Ook hier komt „zich op een schommel vermaken" op de derde plaats. Schommelen (II) betekent schoonmaken, ruw huiswerk en vooral keukenwerk verrichten.

Grimm kol. 1996, tenslotte verklaart schummel als „een neubildung zu schummeln" maar niet met de betekenis van speeltuig. Bij schummelen daarentegen, dat in alle Duitse dial. voorkomt doch waarvan „die litteraturbelege nicht reichen über das 16. jht." hebben we op de 7^e plaats de betekenis „kinder auf den armen wiegen, schaukeln. Im Holl. ist „schaukeln" die gewöhnliche Bedeutung".

Uit al deze gegevens kunnen we de volgende *besluiten* trekken: schommelen komt zowel bij ons als in Duitsland pas voor in de 16^e eeuw. De betekenis is dan nog schuren, schoonmaken, kuisen... cfr. vele dialecten nu. Op een gegeven ogenblik nu heeft het bekende schompelen zich al dan niet onder de invloed van het andere bekende ww. schommelen, door een progressieve assimilatie ontwikkeld tot schommelen, maar dan met zijn eigen betekenis van het spel. Die ontwikkeling kan inderdaad ook spontaan zijn

gebeurd, daar in onze taal het aantal geminaten vermeerderd is door assimilatie. Zo is b.v. mb tot m(m) geworden : b.v. kammen, lammeren, domme (Schönfeld, p. 60, § 52 c). Andere voorbeelden van mb > mm vindt men bij J. Te Winkel, p. 183, lam(m), hd. Lamm (mnl. lamb of lamp os. ohd. got. lamb), hommelm, hd. Hummel (ohd. humbal, eng. humble). Ook Dr. W. L. Van Helten, p. 188, vermeldt talrijke voorbeelden. Wij denken hier eveneens aan de Nederlandse woorden lommer < l'ombre, komkommer < com-combre, om < omme < ombe enz... De assimilatie mp > mm, die voor ons belangrijk is, schijnt echter zeldzamer te zijn. Het W.N.T. XII², kol. 3809, wijst de verklaring pummel (1) uit *pumpel af. J. L. Pauwels echter in zijn vlinder-studie verklaart pemel door p-syncope uit pempel (p. 21) doch hier krijgen we een lange vocaal. Opvallend is echter anderzijds dat we in de wdbb. vaak vormen met -mp en -mm naast elkaar aantreffen, die dan als jong en onomatopoëtisch verklaard worden. Zo wijst Fr.-V.W., p. 502, bij pummel op associatie met bij pimpelen genoemde woorden. Bij pommel in het W.N.T. XII², kol. 3207, komen de ww. pommen en pompelen voor.

Er is dus ontegensprekelijk een verband tussen de vormen schompel > schommel en het veelvuldig voorkomen van de volkomen gelijkaardige assimilatie mb > mm, geeft ons een stevige basis om ook schommelen uit schompelen te verklaren. Vooral de geografische toestand van de vormen is daarbij een zeer groot argument en ook de verwante betekenissen van schommelen als „heen en weer bewegen van of door personen of werktuigen.”

Wij moeten dus schommelen wel in verband brengen met schop I, wat Fr.-V.W. wilde afwijzen en dus ook met de wortel *sgubh- en niet *skub-m.

Schongelen dat door alle etym. wdbb. met schommelen

in verband wordt gebracht, heeft alleen de eerste letters *schu- gemeen en hoort thuis bij schokkel cfr. supra.

Samenstellingen met schommel komen voor in verschillende plaatsen nl. tweemaal *luchtschommel*, *bakschommel*, *schommelbak* (2 ×), *schommelplank* (3 ×), *schommeltouw* (5 ×), *schommelstoel*(tje) (3 ×) en *familieschommel* vooral dan onder c). Tweemaal kwam het diminutief voor en éénmaal *schommellooi*.

Voor E 14 werd onder b) *skobbel* vernoemd dat door het W.N.T. kol. 736 als een gewestelijke variant voor schommel wordt verklaard voor Noord-Nederland. De stemloze konsonant van skoppel werd dus stemhebbend net zoals šokel > šogel (supra).

Skoffel uit E 63 lijkt een vergissing te zijn en „wordt nagevraagd”.

10. Stuur, sturel, sturie.

Deze vormen omvatten één groot gebied in Noord- en Zuid-Nederland, waarvan de Maas de noordergrens vormt en K 312 het meest zuidelijke punt is in België. Aparte relictvormen hebben we bovendien in P 80 midden in het zwier-gebied en in P 41 waar ook zwier en schommel worden gebruikt. Bemerkenwaardig hierbij is dat zowel Tuerl. als Corn. Vervliet juist voor deze plaatsen bij stuur noteren : Diest en Noorden der Kempen.

Sturel komt voor in K 161 b, 182, 182 b, 195 *stürl* en *stoelder*, K 196, 195 a, 211 *stø:rel* en 217. Bij Hendrickx (1) werd deze vorm ook genoteerd voor K 191, 192, 193 en 212 a.

(1) F. HENDRICKX, De invloed van de Rijksgrens op de woordenschat in een grensstreek tussen Noord-Brabant en Antwerpen, Licentiaatsverhandeling 1958.

Sturie vinden we in K 215, 216 a.

Uit de geciteerde studie van Hendricks en die van T. Scheepers (1) blijkt ook in het stuur-gebied de groeiende invloed van schommel, die we reeds zo dikwijls opmerkten voor Noord-Nederland.

Schuerm. Bijv. p. 326, vermeldt bij stuur : schommel, schonkel, touter (Kempen en Meierij). De Cock-Teirlinck, sturen, zie Corn. Vervliet p. 163, N. der Kempen ook te Diest. Tuerl., Geel, Schuerm., Turnhout, Hoogstraten, N.-Brabant VL. IX, 206. A. P. De Bont III, p. 616, stüjër znw. vr. stuur, schommel. W.N.T. s. v. stuur (III), Schuerm. Bijv. Elemants blz. 22 en zie II. Men krijgt een stuur door de beide uiteinden van een zeel aan een balk of aan een boomtak te binden en op het midden van het als een lus hangend touw, waar men gaat zitten, een groewstörf of een baal te leggen. II. stüjèrø 1. gaan, bewegen : die takke stüjèrø ; 2. schommelen (als kinderspel). Daarenboven noteert hij een schommelrijmpje uit Oerle, terwijl P. N. Panken (2) ook verschillende stuur-rijmpjes noteert voor Noord-Brabant.

Weijnen, Taalkaart schommel, vermeldt *stuur*, *stuuër*, *stuujr* met zijn afleiding *sturel*... de etymologie is onduidelijk. Is er verband met ono. Staur = paal of het Ned. ww. stouwen ? (cfr. Fr.-V.W. i. v. stuurs). Ook het W.N.T. geeft voor stuur III, van onzekere oorsprong — zie sturen II. Misschien een bijzondere toepassing van sturen I = richten, een richting geven. Ofwel een heel ander woord. Het kan een afleiding zijn van stuur, schommel, maar het omgekeer-

(1) T. SCHEEPERS, De invloed van de Rijksgrens op de woordenschat in een grensstreek tussen Noord-Brabant (resp. Nederl.-Limburg) en Belgisch Limburg, Licentiaatsverhandeling 1960.

(2) P. N. PANKEN, Lieder, rijmen en kinderspelen uit Noord-Brabant, XIV schommelliedjes. *Ons Volksleven*, IX (1897), p. 211-213.

de is ook mogelijk ! Schommelen als een kinderspel in een groot deel van Brabant (= Noord-Brabant !). Over de juiste basisvorm is nogal gespeculeerd zie bv. Persson, *Beitrage zur Indogerm. Wortforschung*, II p. 715, Uppsala 1912.

Uit de schommelliedjes en uit de opvattingen van de bevolking zelf lijkt ons het *verwantschap met sturen I* (W.N.T.) wel aanneembaar. Fr.-V.W. p. 182, geeft de volgende verklaring voor stuur : ohd. stiura, nhd. steuer v. Steuer o., roer uit ndd. steun, stut, roer.

Deze betekenis volgt wellicht uit de werkwoordsvorm sturen, besturen < vaststellen < vastmaken. Op een oi. sthavira — (Idg. st(h)ewəro) identische stam zal de bij sturen besproken woordgroep waarschijnlijk berusten. Van dezelfde basis resp. van een anit-basis st(h)u-st(h)ew(e) komen ook gr. stúlos, zuil... Met opvallend vokalisme (Idg. əu ?) on. staurr m.ogr. στᾶυρος, paal, lat. restauro, ik herstel.

Voor Trübner (Dt. Wtb. VI, kol. 576-77) is ook bij Steuer F. „die Grundbedeutung baculum und fulcimen”.

Het verwantschap dat Weijnen onderstelde met ono. staurr = paal komt dus nog tweemaal terug. Deze grondbetekenis ligt echter aan de basis van stuur en sturen zoals wij dat algemeen kennen nl. als richten, leiden, besturen. Mogen wij dus besluiten dat we ook langs deze betekenissen om, de schommelvorm kunnen verklaren? Een aanwijzing daarvoor zou zijn de aantekening van een correspondent uit Hoogstraten dat stuur „ook soms onzijdig” is.

Sturel is een gewone afleiding met het „Saksisch l-suffix in het Gelders, Overijsels, Deventers, Limburgs” (Weijnen. *Onderzoek...* p. 200, en „De Wreef in de Nederl. Dialecten”, kaart nr. 1 van de Dialectencommissie der Kon. Acad. van

Wet.) Een andere verklaring is ook sturel als afleiding van het freq. stürrelen (opgegeven in K 195) zoals we reeds zagen bij schoppel.

Stoelder in K 195 kan een volksetym. vervorming zijn van sturel of taalkundig als volgt worden verklaard : sturel > *stuler (door metathesis) > stulder (gewone d-epenthesis tussen l en r. Schönfeld § 56, p. 65) > stoelder.

Stu(u)rie in K 215 en K 216 a is een andere afleiding met het typisch Noord-Brabants ie-suffix (Weijnen, De Dialecten van Noord-Brabant, p. 21, uitg. 1952). Ook kan het een diminutiefvorm zijn uit de kinderwereld zoals G. G. Kloeke aanhaalt in „Welluidendheid als factor bij de taalontwikkeling”, Nieuwe Taalgids XLV (1953), p. 89-102. Hij haalt o. a. als voorbeelden aan boekie, meisie, jochie, knapie, broekie, enz...

Een besluit dringt zich op : bij de stuur-vormen kan men nog spelen met hypothesen die weliswaar aanvaardbaar lijken doch ook andere mogelijkheden niet uitsluiten. Keuze blijft vrij !

11. Talt.

Deze woordfamilie beslaat de grootste oppervlakte van al de schommelwoorden in ons Nederlands taalgebied. In Noord-Nederland hebben Limburg en Noord-Holland geen enkele vertegenwoordiger, terwijl we hier in het Zuiden twee aparte talt-gebieden hebben langs de kust en rond Antwerpen, beiden voortzettingen van Noordnederlandse gebieden.

Hier volgt dan in grote lijnen het *bezettingsterrein* voor de verschillende talt-vormen.

Talter wordt gebruikt in twee afgescheiden gebieden in het Noorden : het zuidoostelijk gedeelte van de provincie

Groningen met twee uitlopers in Drente nl. G 33 a en 36 en het noordelijk gedeelte van Overijssel en Gelderland evenals het zuidwestelijk deel van Drente.

Het *tolter*-gebied sluit aan bij de *talter*-vormen in het zuidelijk grensgebied van Friesland en het zuidwestelijk gedeelte van de provincie Drente met uitlopers tot in G 2, 7, 32 b, 54 a, 62 a, 81 en 81 c. Op de grens tussen beide gebieden treffen we natuurlijk een overgangsstrook aan, waar zowel *talter* als *tolter* voorkomen nl. in F 60, 75, 76 en 86 en G 89, 91.

De *tilter*-vorm wordt rondom bedreigd en komt veel minder voor. In de prov. Overijssel tussen de Vecht en de IJssel raakt hij in het noorden en het noordwesten aan het *talter*-gebied. We noteerden *tilter* naast *talter* in F 96*, 106* en 115, als enige vorm in F 118, 107, 107 b en G 112*, als oudere vorm t. o. schommel in F 107, G 168 en 169 en naast *ruile* in F 32.

Op de grens van het *tilter*- en *talter*-gebied treffen we de mengvorm *tiltalter* aan in F 112, 113, 115 ook *tildertalder* en daarbij aansluitend de vorm *tiltelter* in F 129 b en 129 als oudere vorm.

De eenvoudige vorm *telt* komt voor in F 121 en 121 a, *tilt* in F 139 en *tilte* in G 138.

Meer naar het noorden vinden we nog *tent* in F 124 a, 122, 145 en 170 b evenals de afleiding *tentel* als oudere vorm in F 142 „bijna niet meer gebruikt”.

De *touter*-vormen zijn een taalkundig jongere verschijning. We noteerden hen voor A 1 en A 1* en B 1 a, voor gans Friesland met uitzondering van het zuidelijk *tolter*-gebied en de oostelijke zui-indringers. Afzonderlijk komt *touter* ook voor in F 52, 57, C 159* en G 12. Het tweede *touter*-gebied omvat de eilanden Goeree-Overflakkee, gans Zeeland, behalve het *bijs*-gebied van het zuidoosten, en de westelijke helft van Noord-Brabant tot in K 158 en 176. In E 203

komt *touwter* helemaal afgezonderd voor. Het Noordnederlands touter-gebied loopt over de staatsgrens door in de provincies Antwerpen en West-Vlaanderen met de volgende vormen :

- *touter* in Antwerpen en in H 67 en 69 in West-Vlaanderen
- *tutouter* ook in Antwerpen en dikwijls naast *touter*
- *toter* in K 244 en 251, *ta^oter* in K 245 en 249 en *tater* in K 274 — 285 — 286 — 287 — 291 — 279 en 307
- *tuter* vooral in W.-Vlaanderen met *tjutre* in H 115, 116 en N 35
- *tukter* tenslotte verschijnt rond Brugge in H 1, 2, 11, 12, 14, 16, 35, 36, 38, 40, 41 en 65.

Als samenstellingen kregen we : *snuktalter* in F 86 onder c) ; *sniktalter* naast *snikke* in F 87 eveneens onder c) ; *tolteseel* en *tolterzeel* in G 171 ; *rutouter* in I 58 ; *tiptouter* in B 99 oude vorm ; *tyntouter* in B 123 ; *stjuoltsjetout^{er}* en *plankjetouter* in B 81* onder c) ; *plaankntolter* in F 73 a, 76, G 75, 89 onder c) ; G 91 a (id.) ; *kalletoektre* tenslotte in I 153, 154.

Touter komt reeds voor bij Kiliaen naast touteren, schongelen, schoppen, ludere oscillis, mnl. touteren dat reeds in de 16^e eeuw bekend was in Zuid-Nederland in de betekenis rillen, beven en schommelen (Mnl. wdb. kol. 1613). *Tout- ontwikkelde zich uit *talt- (overgang van al, ol + dent. tot ou). In het ags. beantwoordt tealtrian met dezelfde betekenis, eraan ; dit is een denominativum dat teruggaat op tealt, onvast, langs tealtian, waggelen, wankelen. Aldus kunnen we touter, touteren ook vergelijken met meng. tilten (Eng. to tilt) en oeng. tylten, overhellen, kenteren. In dit verband schreef trouwens C. R. Meibergen in Neophilologus III (1928), p. 281-286 een interes-

sant artikel over de wortel „Tealt” waarbij ze ook het dial. Du. talteren en o. Du. touteren voor tolteren betreft. „All from a teutonic base „talt”, root unknown”. Deze vorm „talt” komt vgl. Annema (1) van een Idg. wortel *dal- of *dol. Wijzen wij er terloops ook nog op dat het Engelse tilt gemakkelijk te verklaren is uit *talt door de bekende Engelse breking van a > ea welke doorumlaut ontwikkelde tot ie, y, i. Langs deze verschillende Engelse vormen kunnen wij dan ook de verschillende Ned. vormen tot één grondvorm terugbrengen. De verklaring van Weijnen, dat we hier te doen hebben met een ingvaeonisme, lijkt ons volkomen verantwoord, temeer nog daar de talt-familie vooral woont langs de Belgische en Nederlandse kust. Dus, één grondvorm *talten, waarvan al de andere vormen afgeleid, zoals volgt.

Talter wordt in Noord-Gelderland en Drente bedreigd door de geronde tolter-vorm en gaat zeker achteruit. Immers in het Wdb. van Gallée van 1895, komt talter voor als de enige dialectvorm voor schommel in zijn gebied (p. 45). Nu echter troffen we op dit terrein slechts tweemaal talter aan: in G 91 d waar ook toltur voorkomt en in F 106 met talter en nu schommel. Hetzelfde stellen we vast in Wanink's, Twents-Achterhoeks dialect, dat ook talter geeft (p. 193) en nochtans kregen wij daar geen enkele talter-vorm. In de enclave van Overijssel is talter echter beter vertegenwoordigd en dreigt alleen het gevaar van schommel en natuurlijk ook van tolter in het grensgebied met Drente. Van de Berg in zijn opstel „Marktrayons — taalrayons”, geeft de huidige toestand zeer goed weer en wijst vooral op het reorganiserend werk van het markt-rayon Zwolle, dat talter propageert in zijn omgeving.

(1) H. ANNEMA, Touter, tille, toelle, *Neophilologus*, IV (1919), p. 140.

In het andere talter-gebied van Groningen worden wij getroffen door de stabiliteit van deze klankvorm in dit woord. Volgens Ter Laan p. 1011 hebben we *taalter* in de Veenkoloniën alsook *toutaalter* (ons onbekend). De lange taalter-vorm noteerden wij slechts voor C 186 — 189. Nochtans zou volgens Dr. J. Bergsma (1) p. 2 en Schuringa (2) deze lange aalt-vorm de normale vorm zijn in de dialecten van Groningen in de Veenkoloniën en Westerwolde. Dat schijnt dus niet te gelden voor de huidige talter-vormen, die trouwens ook niet gerond werden zoals kold en old bij Ter Laen, oold en koold bij G. H. Wanink, kold en old bij Gallée en kolt en olt bij Schuringa. Ook het „zout” wordt er gerond, zoals blijkt uit het zeer interessante opstel van Kloeke (3) met kaart erbij. Talter is dus duidelijk een relictvorm in dit gebied. Kloeke noemt „zalt” in het Graafschap ook „een eerwaardig middeleeuws relict”, maar volgens hem ontwikkelt „de eeuwenlange alt-olt strijd zich duidelijk in het voordeel van de olt-klank”. Lang leve dan de sterke talter-vorm van Groningen!

In het Nederlands ontwikkelde zich vóór het jaar 1.000 de alt-vorm door een velariseringsproces tot -olt (4). Deze evolutie vinden wij thans nog terug in de Drentse en Friese *tolter*-vormen. We bemerken hier dat het zuidelijk gedeelte van Friesland hier aansluit bij het aangrenzend *tolter*-gebied, terwijl het grootste gedeelte van de provincie *touter* heeft. Dit feit wordt bevestigd door de Dialectatlas van Friesland I, Inleiding p. V en door de tekst van deze atlas

(1) Dr. J. BERGSMA, *Wdb. bevattende Drentsche woorden en spreekwijzen*, 1906, p. 2.

(2) F. G. SCHURINGA, *Het dialect van de Veenkoloniën in verband met de overige tongvallen in de provincie Groningen*, 1923.

(3) G. G. KLOEKE, *Het taallandschap van onze noordoostelijke Provinciën*, *Verh. Kon. Ned. Akad. v. Wet. afd. Letterk.*, Nieuwe reeks, LXII, nr. 3 (1955) — Het „zout”-kaartje, p. 102-117.

(4) J. LEENEN, *Tussen „oud”, „old” en „alt”*. *Hand. voor Top. en Dial.*, XV, p. 305-355.

door Kr. Boelens en G. van der Woude waar onder n° 58 de dialectvorm voor koud werd opgevraagd.

Volgens Schönfeld (o. c.) had op Saksisch gebied wel de overgang plaats van ald, alt tot old, olt, maar niet die tot oud, out, terwijl in het Fries de l nog werd gespeld maar al sedert enige eeuwen niet meer gesproken wordt : gr. Olde-(hove) en fr. Olde-(hove) wordt dus verschillend uitgesproken. Die evolutie geldt dus ook voor het grote deel van Friesland dat eveneens „touter” spelt. Tolter daarentegen moet dan beschouwd worden als een Saksische vorm of een saksische evolutie in Drente en de Stellingwerven cfr. eveneens koud, oud enz... Ook in de plaatsnamen in Friesland met oud of woud zien we dezelfde eigenaardigheid in het zuiden tegenover het overige deel van de provincie.

Voor N.-O.-Overijsel werd ons materiaal in belangrijke mate aangevuld en bevestigd door een artikel van H. Entjens met kaart (1). Tolter is in deze streek vooral een importartikel dat door veenarbeiders meegebracht werd uit N.-W.-Overijsel en Z.-O.-Friesland „Het wordt als dialectwoord maar heel aarzelend prijsgegeven en dan blijkbaar bij voorkeur voor schommel”. Ook in Vriezenveen (G 171) schijnt er met tolter iets aan de hand te zijn onder invloed van schommel, waar wij alleen tolterzeel kregen.

Het derde stadium van de a + l + d/t ontwikkeling, de vocalisering van l > u was in de tweede helft van de 11^e eeuw voltrokken, dus tamelijk spoedig na het samenvallen van o met a. In het Frans deed zich deze overgang voor in het begin van de 12^e eeuw en veel algemener (J. Leenen (2) p. 339) zodat Schönfeld erop wijst dat men invloed hiervan op het Nederlands heeft vermoed.

(1) H. ENTJENS, De schommel in N.-O.-Overijsel, *Driem. Bl.*, N. S. 3 (1951), p. 20-24.

(2) LEENEN J. Kempische Dialecten in Steden en Landschappen o. l. v. Fr. Dr. Stan Leurs, Antwerpen, 1920

Heeroma (Ts. 64, 137 ; 65, 17) onderstelt voor een groot aantal dialecten een tussenschakel *oe(l)d*, *oe(l)t*, dit in aansluiting met een studie van Pee over het West- en Frans-Vlaams (cfr. *infra*).

Touter komt zowel in het Noorden als in het Zuiden voor. Het W.N.T. XVI, kol. 1161-62, wijst in verband met *touter* op de invloed van *schommel* voor het speeltuig dat een plankje als zitplaats heeft. Die invloed is ons al lang bekend, en we noteerden ook hier weer 46 plaatsen waar *schommel* *touter* vergezelt ! Voor de spelling van *touter* hadden we in 36 plaatsen *touwter* waarbij de gedachte aan het touw op de voorgrond stond (cfr. Hoeufft p. 607, Weiland II p. 360, P. De Ridder, licentiaatsverhandeling 1962 p. 160), veertien maal *tauter*, tweemaal *tauwter* en B 4 *teeuwter*, *teeuw* = *touw*.

De spelling met *-au* wijst op een oudere overgang van de alt-vorm > *aut*, in plaats van op te gaan in de algemene Nederlandse *ou*-vorm. Ook in de dialectatlassen van Noord-Brabant lezen we *au*, *aw*, *ou* of *u^u* en voor de Zeeuwse Eilanden *o^u* en slechts driemaal *a^u* in het woord *koud*.

De *touter*-vormen schijnen tamelijk stabiel te zijn, daar ze slechts bedreigd worden door *schommel*, maar door geen enkele andere dialectvorm.

Hoe ziet er nu de toestand uit *in België*?

Men kent het verband op dialectgebied tussen de Zeeuwse Eilanden en West-Noord-Brabant enerzijds en dit laatste en Antwerpen anderzijds. Een verklaring hiervan lezen we o. a. bij A. Weijnen, *Betrekkingen tussen de Zeeuwse en West-Noord-Brabantse dialecten*, O.T. VII (1938-39), p. 262-279 en in *Nederlandse Dialecten*, p. 338.

Voor onze *touter*-vormen is dit onderling verwantschap alleszins duidelijk. Het gebied is geconcentreerd rond Antwerpen en op de oostelijke Schelde-oever, van waaruit

de vorm verder het land binnendringt, als een wig tussen stuur, sturel en rijtak. In I 259 lijkt touter echter eerder te verklaren te zijn door Antwerpse inwijking. Is het niet eigenaardig dat Corn.-Vervliet touteren alleen kent als 1. lichtjes dorsen en 2. slaan, rammelen?

Hierboven wezen we reeds op het oe(1)d-, oe(1)t-tussenstadium van Heeroma dat we blijkbaar nog vinden in het eerste lid van de *tutoutər*-vormen en de West-Vlaamse *tutər*-vormen. *tutoutər* is dezelfde vorming als de *bize-bijs*-vormen in Oost-Vlaanderen (cfr. supra). Voor de andere dialectische vokalen hebben we te doen met de normale ontwikkeling van ou tot a of aw in Antwerpen (cfr. J. Cornelissen, Bijv. I, p. VIII).

In West-Vlaanderen hebben we vooral *tutər*, driemaal *tjutrə*. Dit gebied sluit duidelijk aan bij Zeeuws-Vlaanderen, maar wordt in het zuiden aangevallen door de jutteko- en renne-vormen. Dit blijkt uit een artikel van Dupanselle (1), die vaststelt dat al de jong-St.-Jorische zegslieden (H 47) een vreemde *jytəko-kər* in hun spreektaal hebben binnengesmokkeld.

In het noorden van West-Vlaanderen verschijnt *tuktər*, een typisch Brugs verschijnsel vgl. De Bo p. 699, dat reeds dateert van rond 1.800. W. Pée (2) verklaart het ontstaan van deze West-Vlaamse u als volgt :

a) Terwijl in de diftongerende gebieden, na een gedeeltelijke velarisatie van de voorgaande vocaal, de l zich heeft opgelost in een semi-vocaal, heeft zij in het Wvl. geheel haar velaar karakter aan de vocaal gegeven om daarna te verdwijnen,

b) Een gutturale explosief heeft zich ontwikkeld tussen

(1) R. DUPANSELLE, IJzerfront en dialect, uitg. Kon. Vl. Acad., VI, nr. 65 (1942) : vormen voor schommel, p. 69 en kaart XLVII.

(2) W. PÉE, van al-, ol + d of t tot ut en ukt, *Album R. Verdeyen*, Brussel, 1943, p. 291-309.

de dentaal en u, ontstaan uit al, ol vóór dentaal. Deze verbinding is echter zeer weinig stabiel. Voor het ontstaan ervan heeft hij drie mogelijke verklaringen doch in elk der gevallen is de oorsprong van de gutturale explosief toe te schrijven aan het velaar karakter van de -l en het occlusief karakter van de voorafgaande vokaal. Toch moeten we, in afwachting dat er voldoende nauwkeurig gedateerde en gelokaliseerde vormen met gutturale explosief gevonden worden, aannemen dat uit de u < Wvl. ontwikkeling van al, ol + d, t zich later een explosief heeft ontwikkeld.

J. Grootaars (2) van zijn kant ziet in het Brugs *ukt*-verschijnsel „waarschijnlijk de verdere ontwikkeling van een oudere strottenhoofdsluiting, wellicht te wijten aan een bepaalde intonatie cfr. de Limburgse stoottoon”. Voor hem is echter dit relictblad tot uitsterven gedoemd.

Na al deze verklaringen even een historisch en taalkundig overzicht tot hiertoe :

talter > tolter > touter/tauter met de Antw. dial. vormen
 > tuter in W.-Vl. en Antw. tutouter
 > tukter in N.O.-West-Vlaanderen.

In Nederland hebben we nog een andere weinig talrijke *tilt*-groep. Van de Berg in „Marktrayons” brengt deze groep terecht in verband met meng. tilten nieuw-Eng. to tilt, wankelen, schudden en verklaart tilter als een verschillend gekleurde vokaal van talter in de affectieve sfeer van het kinderspel. Hiervoor hebben we trouwens ook nog het tussenstadium telter cfr. infra.

De grondvorm *tilt* vinden we reeds in het Mnl. wdb. V, kol. 354, in de uitdrukking „over tilt” die op één plaats in het rijm bewaard is met de betekenis of voorover, of overzij (Merl. 18113). Vgl. ags. tealt, wankel, onvast; tealtian, waggelen, wankelen, loopen met een onzekeren gang;

(1) J. GROOTAERS, Kehlkopfverschluss in Rheinland und Westflandern, *Rhein. Vierteljahresblätter*, XVII, p. 385.

oeng. tylden ; eng. to tilt (voor)overhellen, scheef staan, kenteren ; ook doen overhellen. Ook in een steekspel (eng. to tilt over) zwe. tulta waggelen. De afleiding voor schommel is dus dezelfde bij tilt als bij talter. Wij hebben alleen *tilt* in F 139 naast *telt* en in G 138 komt *tilte* voor, een vorm die ook Meirbergen nog citeert voor F 98 in een kinderrijmpje. Verder hebben we *telt* voor F 121, 121 a en 139 als stam van het werkwoord telten naast tilten.

In hetzelfde gebied vinden we ook *tent*, dat een vervorming moet zijn van *telt*. Een afleiding *telter* > *tenter* met dissimilatie van l > n vóór r (cfr. L. Pauwels, Dialect van Aarschot en omstreken, p. 181) zou wel mogelijk zijn, doch we vinden alleen *tentel* als oude vorm in F 142. Boekenoogen in „Onze Rijmen”, Leiden 1893, geeft p. 44 het rijmpje :

Entelen, tentelen, tintelen
daar vlogen zeventien entelen.

Dus, een moeilijke etymologische verklaring voor *tent*, doch ook in Engeland komt *tent* naast *telt* voor (1) en er moet dus wel een onderling verband zijn.

De *tilter*-vormen in Gelderland en Overijsel dringen door tot het *talter*-gebied zodat de reduplicerende *tiltalter* en ook tweemaal *tiltelter*-vormen ontstonden. In F 107 komt *tilder* voor evenals in F 115 naast *tiltalter*, in F 118 naast *tilter* en in F 132. *Tiltalder* vonden we in F 113 als oudere vorm evenals *tiltalter* en tenslotte *tiltelter* in F 129 en F 129 b. Uit dit overzicht blijkt dat het onderscheid stemhebbend en stemloos niet klaar is in deze streek, alhoewel ook L. Bosch II, p. 154, *tilder* en *tilderen* geeft voor Veersen, gemeente Heerlen.

Tenslotte nog een woordje over de *talter*-samenstellingen. Voor *snuk*- of *sniktalter* verwijzen we naar *snikke* (infra).

(1) *Weekley's concise etymological dictionary of Modern English*, 1924¹, p. 890.

Tolterseel of *tolterzeel* is een samengaan van twee vormen *tolter* en *zeelken* in een contactgebied van beide vormen (cfr. H. Entjens, p. 24).

Met *plaanknrolter* en *plankjetouter* zit de plank in de schommelbenaming en in *stuoltsjetouter* van B 81* de stoel van *stuldær* cfr. supra bij stuur.

In I 58 werd *rutouter* en *ruutouter* opgegeven en eigenaardig genoeg is Westkapelle „wat aard en gewoonten, dialect en lichaamsbouw betreft een bevolking die zich onderscheidt van het overige Walcheren” (1) Volgens de Zeeuwse taalwetten zouden we hier anders te doen hebben met een tautologische samenstelling van rui = ruu en *touter* (2). Gelden deze wetten echter ook in I 58 ?

B 99 heeft *touter*, maar de correspondent zegt persoonlijk *tiptouter*. In die buurt hebben we ook het vroegere *tyntouter* (B 123) naast tegenwoordig soms *skommel*. Zijn *tip-* en *tyn-* vervormingen van *til-* in *tiltouter* ? De assonantie *t — t* blijft in beide gevallen evenals de vocaalwisseling *i — ou*. De konsonant na de eerste vocaal heeft weinig belang, vooral als *tilt-* betekenisloos wordt en de hele betekenis door *touter* wordt gedragen.

De laatste samenstelling komt voor in West-Vlaanderen nl. *kalletukter(e)* in I 153, I 154. Het W.N.T. XVI, kol. 1162, geeft ook *kalletouteren* als samenstelling van *touteren*, evenals De Cock-Teirlinck *kalletoektre* voor West-Vlaanderen. Het woord *kalle* komt daar in talrijke spelen voor : *blindekalle* (*blindeman*), *kallemerrie*, *hinkelkalle* (3). Het blijkt dat *kallemerrie* en *ijsmerrie* hetzelfde spel aanduiden als *ijsbijze*, maar in *kallemerrie* wordt de koord door

(1) P. J. MEERTENS, Het Vlaams karakter der Zeeuwse dialecten, *O. T.*, VI (1937), p. 39-45.

(2) A. F. SIFFLÉ, Over het Zeeuwsche taaleigen, *Taalk. Mag.*, I, p. 169-174.

(3) R. GHESQUIÈRE, *Kinderspelen uit Vlaamsch België*, Gent 1905, II, p. 269.

„een lange pers of stok” vervangen, waarmee men dan zwiert rond een stok in het ijs geplant (De Bo p. 426). Is het kalletouteren ook een zwieren aan een tak en is er invloed van de verschillende spelbenamingen onderling ? Bijze betekent toch ook schommel ! Of is kalle- een afkorting van het kalotespel, dat door De Cock-Teirlinck als een speciale vorm van schommelen wordt beschreven ? Allemaal onderstellingen maar één zekerheid : kalletoekteren is een kinderspel !

12. Wiekeloetje, wikkewane, kwink-kwank.

Wiekeloetje komt voor in O 257 naast *leilatse* en *renne*, *wikkewaan* en *wikkewane* evenals *sjommel* in L 290 en *nə kwink-kwank* in K 226 en *nə kwēkwok* in K 267. We hebben hier te doen met vormen die etymologisch wél, doch geografisch helemaal niet samen horen.

Voor *wiekeloetje* hebben we als verklaring het frequentatief van *wikken* nl. *wikkelen* naast *wiggelen* en *wiegelen*. Van Dale p. 2369, kent *wiegelen* met de betekenis van *schommelen*, heen en weer bewegen bij *wieg*, *wiegen*. De Bo vermeldt p. 1204, *wiegewage* als *wiplank* en *wiegewagen* als *wiegelen*, heen en weer bewegen. Het *oeje*-suffix ontmoetten we reeds hoger o.a. bij *schommellooi* en heeft alleen maar ritmische waarde.

In *wikkewaan* herkennen we duidelijk het grondwoord van *wikkelen* nl. *wikken*. Schuerm. p. 864, heeft ook *wikkelen* freq. van *wikken* in beweging zijn, bewegen, *wiggelen*. Weiland p. 704, *wikken*, eigenlijk evenals *wegen*, bewegen. De Bondt III p. 752, heeft alleen *wikerdəwik* bnw. *wankel*, onvast. De Jager tenslotte kent *wikkelen* naast *wikken* (p. 899) : „deze ww. beteekenen vooreerst hetzelfde als *wiggen* en *wiggelen*, nl. *wankelen* onvast staan... nu verouderd”.

Voor Fr.-V.W. p. 796, is *wikken* misschien een oud woord, Germ. *wekkianan < Idg. wēgh-n met *wegen* verwant.

Het tweede lid van *wikkewane* is *wanen* dat eveneens als grondbetekenis heeft onvastheid, onzekerheid (Fr.-V.W. p. 774).

De combinatie van deze twee fundamenteel hetzelfde betekenende woorden geeft aan het woord een betekenis van onstabiliteit, beweeglijkheid, die we trouwens ook in *talt vonden. Door de i-a ablautformatie wordt het ritmisch karakter van het schommelen nog versterkt (cfr. *wipperdewap*, *tiltalter* enz.).

Tenslotte hebben we diezelfde ablaut ook in *kwink-kwank* en in *kwékwok*. De grondvorm is *kwikken*, dat met anticipatie van k, behoort bij *wikken* = bewegen. Bij *kwink-kwank* herkennen we eveneens het -n-infix, waarop we reeds vroeger wezen bij de *bijs*-vormen. Bij navraag bleek dat zowel *kwink-kwank* als *kwékwok*, het wipspel aanduiden cfr. *wiegewage* bij De Bo (supra).

13. Woorden met zw-anlaut.

a) *Zweef*.

Zweef komt voor tussen rui en stuur in L 100 als de schommel met bak of plankje in de speeltuin. De gewone touwschommel heet er stuur. We hebben hier duidelijk te doen met een naamsverwisseling van de zweefmolen, „een soort draaimolen waarin men zit op hangende bankjes of stoeltjes” (Van Dale p. 2472), die in dezelfde sfeer thuis hoort; cfr. *bessermeule* (supra). De toestellen lijken trouwens op elkaar. Voor de etymologie van *zweven*, zie hieronder.

b) *Zwier*, *suur*.

Zwier omvat in het Zuiden een groot deel van de provincie

Brabant en is vanuit Leuven zeer expansief binnengedrongen in de wieg- holaars- karis- en suur-gebieden.

Als samenstellingen hebben we *zuierschokkel*, *zuierroeits*, *zuiarentaater* en *zuierenbalk* en als afleiding *zuierder* in N 38.

Suur, *seur* en *sier* komen voor tussen de schokkel-, rijtak- en stuur-vormen, welke normaal op de grenzen hier en daar samen voorkomen. Alleen L 355 heeft *sier* en L 316 *seur* of *sø:r*. Het is hoofdzakelijk een Zuidnederlandse vorm, die evenwel „langs de zwakke plek Hamont — Budel in Nederland doorgedrongen is te Maarheeze, Soerendonk, Gastel en Budel” (Scheepers o. c.).

Zwier behoort als verbaalstam bij *zwieren*, dat bij Kil reeds voorkomt. Bij J. Pokorny (1) p. 1038, vinden we de wortel *suer* = Pfahl. Ai. *svaru* m., Pfahl, Doppelpfosten, langes Holzstück : gr. $\xi\rho\mu\alpha$ n., Stütze ; homer. Akk. $\xi\rho\upsilon\iota\nu\alpha$, Bettpfosten ; ahd. *swiron*, bepfählen ; mhd. *suri*, Uferpfahl, nhd. schweiz. *Schwiren*, Pfahl, ags. *swier*, *swior* m. f., Pfosten, Säule... lat. tiefstufig *surus*, Zweig, Pfahl. Demin. *surculus*, *surcellus* ; vielleicht *sūra* = Wade, Wadenbein (s. unter **sorā*). Anderzijds geeft hij op blz. 1041 de wortel *sue(i)* = biegen, drehen, schwingen. Nd. *swir*, Schwung, Drehung, bummeln. *Swiren*, sich schwingend bewegen, umherfliegen, in Saus und braus leben.

Overdiep (2) van zijn kant verklaart een aantal woorden door de symbolieke waarde van de vorm *s(e)w(e)* o. a. zweven, *zwieren*, enz.. Fr.-V.W. p. 838, gaat in dezelfde richting en noemt *zwier* en *zwieren* jong en onomatopoëtisch mede onder invloed van woorden met *zw.-anlaut* (eventueel zweven, *zwerfen*).

(1) J. POKORNY, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bnd. I, 1959, Bern und München.

(2) OVERDIEP, *Stilistische grammatica van het moderne Nederlands*, Zwolle (1949), p. 199-206 (2de druk G. A. VAN ES).

Er zou dus een stam swi als Schwundstufe kunnen bestaan bij *sewei voor werkwoorden, die een beweging aanduiden, hetzij als uitgangspunt, hetzij als symbolische of onomato-poëtische anlaut voor meerdere vormen. Langs *suer kunnen wij anderzijds aansluiten wat de betekenis betreft, bij stuur dat ook oorspronkelijk paal, tak of iets dgl. betekent (cfr. supra), dus een paal waarmee men beweegt.

Wij kunnen nu heel gemakkelijk *suur* < swier verklaren. Inderdaad, in een zeer interessant artikel bewijst Jos Dupont (1) dat mnl. *sum* slechts een fonetische variëteit is van *swim*. Zo zal dus ook in ons geval in *swir, wi > u zijn geëvolueerd. Zwier en suur schijnen jonger te zijn dan de hoger besproken stuur-vormen, vermits deze in Diest en omgeving, thans nog slechts een relictgebied vormen t. o. v. zwier vooral.

In de dialectwdbb. vinden we tenslotte zwier bij Tuerl. p. 753; Corn. Vervliet, zwierbalk; Schuerm., zwier-zwieren; swier te Leuven en elders. Van Dale geeft p. 289, zwieren, zich heen en weer, in bochten of slingeringen, bewegen.

Zwier ligt eigenaardig genoeg tussen de zwierschokkel en de schokkel in. Dus de samenstelling werd naar de noordelijke periferie verdrongen, zonder contact met schokkel. Alleszins eigenaardig! Op enkele plaatsen (K 332, 334, 339 en 341) wordt *zwieschokkel* vermeld. Daar wordt dus de r niet uitgesproken, wat door de eigen articulatie van de -r niet bevreemdend is.

De samenstelling *zwier(en)balk* wijst waarschijnlijk op het wipspel waarbij een balk werd gebruikt. Misschien werden hier ook de namen voor beide schommeltoestellen door elkaar gebruikt.

(1) JOS DUPONT, De etymologie van mnl. *versûmen*, *versoemen*, *verswûmen* en zijn verhouding tot Waals *forzoûmer*, *Hand.*, XXIX, p. 189-207.

Zwierentaater en *zwierroeits* zijn door hun localisatie gemakkelijk te verklaren.

Tenslotte hebben we in *zwarder* „de overgangsklank d, die zich vaak ontwikkelde tussen een sonantische r en de onmiddellijk voorafgaande l, r of n” (Schönfeld § 56 p. 65).

c) *Zwik*.

Aan beide polen van het schok(-kel)-gebied komen in het noorden in Nederl.-Limburg de *zwok* en *zwoek*-vormen voor en in het westen in Belgisch-Limburg en Brabant de *zwok*- en *zwik*-vormen. In het noorden is volgens de gegevens *zwok* agressief t. o. v. *joek* en *sjokkel*. Rond Landen is het *zwok*-gebied praktisch onaangetast (P 171 heeft ook *dzjok* of *dzjok*), terwijl in de omgeving van de *zwerschokkel*- en *holees*-vormen de ablautvorm *zwik*, *zwek* en viermaal de dubbelvorm *zwikzwok* voorkomen, al dan niet met een *schok*-vorm. Inderdaad buiten het *zwok*-gebied rond P 218, zitten *zwok* en zijn ablautvorm in België a. h. w. geklemd tussen *zwier* en *schokkel* (die zich over het *zwok*-gebied heen reeds de hand hebben gereikt in *zwerschokkel*) enerzijds en de *holees*- en *schokkel*-vormen anderzijds.

Voor de *etymologie* gaan we weer uit van *zwik* als verbaal nomen bij *zwikken* dat als intensiefformatie terug te brengen is tot een Idg. wortel *svek* : sich drehen (Falk-Torp : basiswortel *sve*, zwaaien, slingerend bewegen). Ook de Vries p. 292, verklaart *zwikken* aldus, bij woorden als on. *sveigja*, buigen, *svigna*, voor druk wijken, terwijl Fr.-V.W. p. 839, schrijft : „Wellicht met Germ. *kk*. uit Idg. *gn* of *kn* of *ghn* en verwant met zw. dial. *sviga*, buigen (intr.), on. *sveigja* id... van een uit *swi* verlengde basis.” We hebben hier dus meteen ook aansluiting met de hoger besproken *zwier*- en *suur*-vormen.

Kiliaen p. 65, kende reeds *swicken*, *agitare*, *vibrare*, *motivare*, *librare*=in evenwicht houden; *swick/swanck*, *vibratio*.

In de dialectwdbb. geven Corn. Vervl. II, p. 1515, een zwikzwak en zwikzwakken; Schuerm., p. 900, zwikken, 't zelfde als bij Weil. zwanken, schudden, heen en weer bewegen, slingeren. Zwanken = buigen, zich op en neer bewegen; De Cock-Teirlinck, p. 165, zwokken, zuiden van Limburg.

Zwok is, evenals *zwak* in *zwikzwak*, een ablautsvorm. Deze afwisseling i-a-o. vonden we reeds bij *tilter*, *talter*, *tolter* en later bij *singel*, *sangel*, *songel*. Wellicht was er voor *zwok* ook invloed van de naburige *schok(-kel)*-vormen.

De samengestelde vormen *zwikzwak*, *zwikzwoek* enz. zijn zeer expressief voor de schommelende, heen- en weergaande, op- en neergaande beweging van de schommel. Iets dergelijks komt ook voor in de schommelbenamingen in het Portugees, waar K. Jaberg (*Les noms de balançoire en Portugais*, p. 31) wijst op de verwantschap tussen het *tiktakken* van de klokken en het op- en neergaan van de schommel. Deze ritmische beweging i/d. dubbelvormen blijkt ook uit enkele schommelliedjes bij De Cock-Teirlinck p. 192 XXXIV, p. 206 LV en p. 211, respect. voor Gent, Booischoot en Aarschoot.

d) *Zwingel*.

Zoals we bij *schok*, *schongel* hadden als oude vorm, zo hebben we ook bij *zwik*, *zwingel*. Deze vorm werd genoteerd voor L 246 b *zwingel* naast *schommel*, L 269 a *zwinjel* id. en Q 83 *zwinkelke*.

Zwingel hoort bij *zwingelen*, frequentatief van *zingen*, mnl. *swinghen* (*slingeren*, *zwaaien*, *werpen*) cfr. Fr.-V.W. p. 639 en de Vries p. 296. Eveneens dus terug te brengen tot de wortel *s(e)w(e)i.

Zwingel is als *schommel* een toestel, waarin men *slingert* of *zwaait* of *zwiert*.

* * *

§ 2. Vormen in verband met het op- en neergaan

1. Bank.

Slechts twee samenstellingen : *swoeyfbank* in I 215, blijkbaar verwant met de schuif-af uit de speeltuinen, en *en labank* in P 10, misschien een bank waarmee gewipt wordt.

2. Bijls.

In P 212 schreef men *en bijls*, dat wellicht een dialectische vorm is van *biel*, volgens Van Dale een dwarsligger van spoorrails, uit het Fr. *bille* (cfr. de Vries p. 43). Deze balk kan gemakkelijk als wip gebruikt worden.

3. Lichter.

Deze vorm is praktisch helemaal verdwenen voor *tolter* in F 73. Het woord is reeds mnl. met de betekenis van hefboom, lijkbaar en afgeleid van *lichten* 2, *optillen* (cfr. Fr.-V.W., p. 384 en de Vries, p. 148). Ook op de wip wordt men opgetild „opgelicht”, zodat de benaming zeer doorzichtig is.

4. Wip.

Alhoewel deze benaming eigenlijk voorbehouden is voor het schommelen op een in evenwicht liggende balk, wezen we er reeds vroeger op dat de verwisseling van benaming tussen de verschillende soorten van schommel geen zeldzaamheid is, zodat ook de touwschommel wel wip kan genoemd worden.

Deze benaming vinden we zowel in Noord- als in Zuid-Nederland met enkele dialectische varianten, enkele afleidingen en ook samenstellingen.

Voor de etymologie verwijst Fr.-V.W. p. 798 naar de Mnl. vorm *wip*, (bij Kiliaen p. 13 en het Mnl. wdb. IX, kol. 2669) dat evenals *wippe*, dat *wipgalg* betekent, de naam is van verschillende op- en neergaande werktuigen. Het hoort bij *wippen*, met de Germ. wortel *wip* en Idg. -pp of -pn verwant met *weifelen* of Idg. -bn en dan verwant met *wipen*, mnd. *wifen*, *winden*, *zwaaien*, vla. *wijpelen*, *wippen*. Idg. *wip-* en *wib-*, *trillen*, *zwaaien*, zijn verwante bases. Zoals in het Mnl. *wip* en *wippe* onderscheiden worden, zo hebben we ook in het Duits blijkbaar een overname van de benaming van „Wippgalgen oder Schnellgalgen” voor „eine Schaukel in der Form eines Waagbalkens” (Grübners Dt. Wdb. VIII, p. 191-193). Ook de Grieken kenden blijkbaar een gelijkaardige naamsoverdracht voor *petaurum* (E. Saglio-M. E. Potier, Tome IV, p. 256).

In het modern Ndl. (Van Dale p. 2392) betekent *wip* echter eerst het *wipspel* en op de tweede plaats pas *wipgalg*.

Enkele dialectische varianten :

In het Zuiden gaf men *wip* alleen voor K 287 elders *wippe* en zelfs *weepe* en *wi'pə* voor O 265. Deze rekking van *i* tot lange *ī* is volgens I. Teirlinck kenmerkend voor Zuid-Oost-Vlaanderen. In het Noorden was het overal *wip* of de geronde vorm *wup* in A 6 en 7, E 131, 135 en F 97 onder c). Ook in H 116 werd *wuppe* opgegeven. Deze ronding kan volgens Schönfeld (o. c. par. 44 b) verklaard worden door invloed van de *w* ofwel volgens J. L. Pauwels (Het dialect van Aarschot en omstreken I, p. 30) door invloed van de volgende labiale *p*.

Bemerken we dat in de dialectwdbb. alleen Wanink (p. 214) *wippe* en *wipwappen* geeft resp. voor *schommel* en *schommelen* terwijl bij Keyser (p. 217) *wup* zowel *wip* als *schommel*. Elders is *wip* of *wup* altijd de benaming voor het gewone *wipspel*.

Als afleidingen noteerden we : *wip(p)er* in K 188 a, E 164, L 214, L 248, L 215 a en *wupper* in E 133 ; *nəwuplə* in I 184 ; *newippeka wipeka* in O 228-230 ; *wupwap* in C 184 ; *wip-wap* in G 200* en *wupperdewap* in E 66.

Wipper is natuurlijk gevormd door het suffix -er (Schönfeld par. 175) ; *wippeka* is een affectieve vorm uit de kindertaal met een ka-suffix (cfr. rideko, supra) ; *wipwap wupwap* en *wupperdewap* zijn strekvormen met een sterk ritmegevoel zoals bimbam, zwik-zwak, tik-tak enz. Ook in het Duits taalgebied komt wipp-wapp voor (Grübner, l. c. en Rhein. Wtb. VII Sp. 973-974).

De voornaamste samenstelling is *wippaard*, met natuurlijk dialectische varianten in H 1, I 265, N 34, O 38 en H 71. Opvallend hierbij is dat vooral het frequentatief wippen gebruikt werd nl. *wippelpaard*. De invloed van het hobbelpaard ligt hier voor de hand.

Andere klare samenstellingen zijn *wupplanke* in H 1 en *nə wupstoel* in N 34.

Een *bemerking* nog : uit de geografische verspreiding van de wip-vormen blijkt dat wip = schommel nergens agresief is, doch bedreigd wordt in het Noorden door schommel en in het Zuiden door de andere dialectbenamingen van de schommel, zodat de verwarring schommel-wip in onze dialecten misschien ooit helemaal zal worden opgeheven.

* * *

§ 3. Vormen afgeleid van klanknabootsende interjecties

1. Hija(-touw).

In K 251 komt als oude vorm *hija* en *hijatouw* voor. Het Mnl. wdb., Van Dale, de dialectwdbb. en de etym. wdbb.

vermelden het *tussenwerpsel hei-heia*. Deze interjektie wordt gebruikt bij het omhoogwerpen of in wiegeliëdjes en daaruit ontstond de benaming heia voor wieg (W.N.T. VI, kol. 439) en heien voor wiegen (Grimm IV, kol. 813-14). Van hier tot schommel is maar een korte stap in de kinderwereld, vermits ook wieg gebruikt wordt voor schommel (infra).

2. Hus.

Hus komt als verouderde vorm nog zelden voor in A 7 en misschien in A 8. Ook de samenstelling of afleiding *hussenhaak* is oud in K 73 en K 74. Tenslotte hebben we in F 73 nog *ossebosse*.

We moeten hier uitgaan van het *tussenwerpsel hus(ch)*, om iem. tot bewegen aan te sporen of omhoog te werpen. Hieruit ontstond dan het ww. hutsen of hussen met de betekenis, bewegen en meer bepaald heen en weer, op en neer bewegen = schommelen. Voor deze redenering vonden we vooral steun in de Duitse dialectwdbb. en wdbb. nl. Trübner Deutsches Wtb. III, p. 504; Matthias Lexer, Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch, Leipzig 1920¹⁵ en 1930¹⁹, resp. p. 111 en p. 97; Otto Mensing, Schleswig Holsteinisches Wtb. II, kol. 946, 974 resp. huschern en Hüsche; A. Schmeler, Bayerisches Wtb. I, kol. 1192, hutschen; het Rhein. Wtb. III, kol. 1042, Hutschel. In het Nederlands taalgebied vonden we in het Mnl. wdb. III, kol. 748, hussen; Kiliaen heeft hutsen en hutselen; het W.N.T. VI, kol. 1330-31, hutsen = schudden, terwijl in de dialectwdbb. alleen Keyser p. 83, hus heeft voor schommel. De etymologische wdbb. tenslotte vermelden hutsen en hutselen als verwant met hotsen, met de betekenis van schudden, heen en weer zwaaien, schommelen (de Vries p. 116 — Vercouillie p. 141 — Fr.-V.W. p. 270).

Hussenhaak in K 73 en 74 kan moeilijk verklaard worden.

Is het een vervorming van het gekende ka-suffix, of werd geschommeld in een touw dat met een haak werd vastgemaakt ? Een correspondent in K 74 schrijft : een plank onder op de wagen als men hooi rijdt, dan gaat de stalingrijter daarop zitten. Werd daarop misschien ook geschommeld ?

Ossebosse tenslotte is een Urkse uitspraak en schrijfwijze voor *hossebosse* (cfr. P. J. Meertens en L. Kaiser, het Eiland Urk, Alphen aan den Rijn, 1942, p. 442 en 299-300). Dit hossebossen sluit natuurlijk aan bij hossen < hotsen en bossen < botsen, met hussen als dialectische variant. Het Mnl. wdb. III, kol. 313 geeft hotten = schokken, schudden en, hotsen en hossen alsmede hossebossen (uit hotsen en botsen) ; het W.N.T. VI, kol. 1130, verklaart hossebossen uit hossen en bossen evenals Van Dale p. 819.

In het Rhein. Wtb. III, kol. 855-56 hebben we eveneens hotzeln, botzeln = schaukeln. De etym. wdbb. tenslotte geven bij hotsen en botsen ook de betekenissen heen en weer bewegen, stoten of schudden (de Vries p. 154 en 52, Fr.-V.W. p. 264 en 86) zodat de samenstelling van beide ww. met de betekenis van schommelen wel aanneembaar is. Vercouillie p. 138, twijfelt echter daaraan en verklaart dat we hier te doen hebben met een met gewijzigde beginklank beginnende reduplicatie van botsen zoals harrewarren, hassebassen, holderdebolder enz.,

3. Juteko.

In de meest verscheidene vormen komt *juteko-* voor in H. en N., in de onmiddellijke omgeving van de hoger besproken rideko-vormen. Deze schommelbenaming is ontstaan uit de aansporing tot paarden of andere runderen om hun te doen vooruitgaan. Deze roep *ju*, *jut*, *juut* en Wvl. ook *juutko* of *jutekow* (cfr. Mnl. wdb. III, p. 1081, juten,

Schuerm. I, p. 211, ju of jut, De Bo p. 415, ju, jui, juut, juutko, Loquela, p. 227, jujokken, ju ! jok !). Met deze uitroepen ontstonden overal talrijke knieliedjes zoals blijkt bij De Bo en bij De Cock-Teirlinck p. 291 VIII. Paardje rijden werd aldus zelfs genoemd ju doen en ju spelen (Teirlinck p. 95). Vermits we nu bij het wippen dezelfde open neergaande beweging kennen, was de overgang niet groot om ook deze spelvorm juteko- te noemen en dan ook het eigenlijke schommelen. De grote verscheidenheid van suffixen die daarbij verder nog gebruikt worden, verhoogt het ritmische van het spel. Trouwens, Dupanselle (1) verklaart dat „*jutakako-kər* als kinderachtig wordt aangevoeld ; vooreerst wegens de drie op elkaar volgende lettergrepen die beginnen met een -k en de combinatie a — o dezer eerste twee syllaben”, Alles tezamen dus een kinderlijke en ritmische benaming voor het schommelspel met eens te meer een interjectie als uitgangspunt.

4. Oepsasa.

Komt alleen voor in P 150. Het is met *hop* (W.N.T. VI, kol. 1109) en *hoepsa* een tussenwerpsel dat aanspoort tot vrolijkheid, opspringen, dansen, enz. (Van Dale p. 798). Vercouillie p. 137, Fr.-V.W. p. 269 en het Dts. Wtb. van H. Paul, 1956⁵, p. 300, laten daarentegen *hop* en *hopsasa* aansluiten bij resp. huppen en hüp-fen, alhoewel de eerste twee het bewegingsschilderende element ook een kans geven ter verklaring. Voor ons lijkt dit laatste fundamenteel, vooral dan voor de schommelbenaming.

5. Ritse, ruts.

De *ritse*-vormen, met hun *ritseko*-afleidingen komen allen

(1) R. DUPANSELLE, IJzerfront en dialect, Uitg. Kon. Vl. Acad., VI, nr. 65, 1942 : vormen voor schommel, p. 69 en kaart XLVII.

voor in O in Oost-Vlaanderen, terwijl er „*gerutst*” wordt in Noord en Zuid. In het Noorden hebben we *rus* naast *russeko(o)ek* in K 102 en K 104, *rust* in K 133 d, *russekook* in K 99 a, K 101, K 101 a en K 104 a, *russekoek* in K 105 en K 116, *russekok* in K 115, K 117, L 88, L 90, *rutselkoek* L 93, *russekoker* in K 100 a, K 104 en K 104 a. Uit de gegevens blijkt echter dat deze vorm practisch overal verouderd is t. o. v. schommel. In het Zuiden vinden we *ruš* — *ruts* — *rutš* vooral in Z.-W. en W.-Brabant, enkele malen in Oost-Vlaanderen en eenmaal in Henegouwen. Volgens ons materiaal zijn de vormen met -t minder talrijk dan die zonder -t. Dat komt dus overeen met het Noorden. Hier en daar werd ook een oei-diftong opgegeven.

Als samenstellingen kregen we alleen in het Zuiden *zwierrouts* in O 165, *zweruš* in O 178, *roech* en *roechkour* in O 178 a en als enige afleiding *roetseko* in O 86.

Voor *ritse* kunnen wij weer eens uitgaan van het *tussen-werpsel rits* (J. L. Pauwels, De consonantenverbinding -ts in het Nederlands, Leuv. Bijdr. XVII, p. 80 vgl. — C. G. N. De Vooys, Klanknabootsing, klanksymboliek en klankexpressie, in verzamelde taalkundige opstellen, derde bundel, Groningen, 1947, pp. 292-326) met de betekenis van „er van doorgaan, scheuren, vlug ontsnappen”. Een andere verklaring echter is ritsen als intensiefformatie bij rijden = bewegen. Dit vinden we o. a. bij De Jager, kol. 524-525; Schuerm., p. 534 en p. 537-538 met als grondwortel *rid*, *rit*; De Bo p. 813 bij *rijdsekouter*, *rietsekouter* en het W.N.T. XIII, kol. 606 bij *ritsen* = weglopen, *ijlings* stillekens heengaan, vlug lopen enz. Beide verklaringen zijn mogelijk en vermits rijden ook schommelen betekent, is de laatste uitleg misschien wel de meest waarschijnlijke. Werd dan *rits* afgeleid van *ritsen* ?

Voor de *ruts*-vormen hebben we eveneens verschillende verklaringen. Volgens de Vries p. 203 en Fr.-V.W. p. 566

zijn rutsen evenals mhd. rutschen, jong en onomatopoëtisch. Dit wordt afgewezen door J. L. Pauwels (art. c. p. 95) en C. S. Overdiep (Stilistische Grammatica van het Moderne Nederlands, Zwolle 1949², p. 109-206), die uitgaan van een oude *interjunctie ruts*. Dit tussenwerpsel duidt vgl. het W.N.T. XIII, kol. 1931, op een plotselinge en snelle, veelal min of meer rollende beweging. Hiervan werden dan substantieven en werkwoorden afgeleid.

Nog anderen verklaren rutsen zoals ritsen, als intensief-formatie bij rütten en rütteln met de betekenis van schuiven, glijden, schudden. Zo o. a. Vercouillie p. 292 bij rutsen en p. 290 bij rotsen. Het Mnl. wdb. VI, p. 1727, bij rutsen en rutselen verwijst naar mhd. hd. rütschen. In de Duitse dialectwdbb. vinden we rutschen, der Rutscher en Rutsch (A. Schmeller, Baierisches Wtb. II, kol. 191) met de betekenis van schommelen en schommel evenals Rützel, Rütchel en Rütcher in het Rheinisches Wtb. VII, p. 974. Een etymologische verklaring tenslotte vinden we nog bij Grimm VIII, kol. 1568, die rutscheln en rutschen beschouwt als „von rücken, promovere, promoveri abgeleitet”, evenals Trübner V, p. 501, die daarenboven verwijst naar nnl. rutsen, rotsen. De grondbetekenis stoten, schudden is daarbij duidelijk, evenals het intensieve van schuiven, glijden, zodat er zeker een onderling verwantschap is tussen het Ned. en het Hgd. rutsen, rotsen, rutschen, rütten enz., eens te meer, al dan niet uitgaande van een oude interjunctie.

Voor de talrijke *rus*-vormen mogen we uitgaan van een assimilatie rutsen > russen, zoals bij hus < hutsen (supra) mede onder invloed van het werkwoord rossen = rijden.

De *afleidingen met het ko-suffix* hebben we al vaker ontmoet, zodat we daarbij niet moeten stilstaan. Hier en daar kwam daarbij de stam voor van de freq. russelen en russeren, waarvan de eerste ook in het Duitse taalgebied gangbaar is.

De samenstelling *zwierroets* is duidelijk, terwijl in *roechkour* het tweede element waarschijnlijk koord is.

6. Suie.

Deze Noordnederlandse grondvorm vertoont talrijke plaatselijke varianten in zijn vocalisme nl. *zoi*, *zoai*, *zoei*, *zeuje* en *zuije*, terwijl de anlaut stemloos of stemhebbend is. Als afleidingen hebben we *sujər* met het er-suffix, de reductievormen *susoi* alsook *suiəbuiə*, met een gewijzigde tweede consonant en overal diftong in het eerste lid. Ook hier is het vocalisme zeer verscheiden net zoals in de grondvorm en noteerden we : voor *susoi* overal *su-* of *zu-* voor het eerste lid, behalve vijfmaal *sie-* en *zie-* ; in het tweede lid daarentegen grote verscheidenheid nl. *zooi*, *zoai*, *zoei* en *zui* of *sui*, voor *suiəbuiə* dezelfde diftongen in de twee bestanddelen nl. *zoie-boie*, *zuie-buie* en *zoie-boie*.

Uit de woordenboeken blijkt dat we in de grondvorm te doen hebben met de *interjectie* *suja* uit de kinderwereld, gebruikt voor het in slaap zingen van kinderen. Hieruit ontstond een denominatief ww. *sujen* en een eigen substantief *suja* met de betekenis resp. van wiegen en wieg en door verdere afleiding ook van schommelen en schommel zoals hoger bij *heia*. (W.N.T. XVI, kol. 543, *suja*, 17^e eeuw *suije*, *zuije* en het ww. *sujen*, *suyen* of *suijen* (z-) geschreven; Van Dale p. 1985). Dit *suja* komt aldus in meerdere wiegeliedjes voor cfr. W.N.T. XVI, kol. 543, Jos Schrijnen (1) I, p. 255 en G. J. Boekenoogen, *Onze Rijmen*, Leiden 1893, p. 36. Het Mnl. wdb. VII, kol. 2406, vermeldt **suyden* met als betekenis ndl. *suizen*. Het vermeldt *sujen* bij Hooft en Fri. *soeije*, *wiegelen*.

Dit *su-tussenwerpsel* is echter veel ruimer dan het Neder-

(1) JOS SCHRIJNEN, *Nederlandsche Volkskunde*, Zutphen 1933², p. 269, *schommelspelen*.

lands taalgebied zoals blijkt uit het artikel van Raymund Pfister, *Onomatopoëtisches su, Indogermanische Forschungen* Bd. LXI (1954), p. 86-101. Hij leert ons dat zowel in het Baltisch en het Slavisch als in het Duits „die Interjektion *su-* als Interjektion des Einlullens und Einschläferns der Kinder”, gebruikt wordt.

In de dialectwdbb. noteert K Ter Laan (o. c.) II, p. 934 vgl., al onze dialectvormen met ook een liedje bij soeier en het Friesch Woordenboek III-IV, p. 165, heeft soeije, wiegelen en eveneens een wiegeliedje.

Voor de verscheidenheid in het *vocalisme* vinden we een verklaring in *Taalkundig Magazijn* IV, p. 657-690, *Het Groningsch Taaleigen*, door J. A. en bij K. Ter Laan, Inleiding, p. XIV-XV, de Groninger Tongvallen nr. XII.

Voor de *suiə*-vormen kunnen we ook in grote lijnen enkele gebieden aanduiden nl. u overheerst voor de *suiə*- en *suiər*-vormen in het Westerkwartier, o in de *soiəboiə*-vormen in het noorden van de provincie en ui in *suiəbuiə* en *susuiə* in het zuidwesten in Westerwolde. Toch mogen we natuurlijk niet spreken van absolute wetten en zeker niet aan de hand van schriftelijk materiaal. De correspondenten weten immers zelf niet altijd welke klank eigenlijk uitgesproken wordt zoals blijkt voor C 161 waar *zoieboie*, *zoieboei*, *zoujeboie* en *zöjeböje* werden opgegeven.

Het door elkaar voorkomen van *stemhebbende* en *stemloze anlaut* is eveneens een Groninger eigenaardigheid cfr. Winkler's *Algemeen Nederduitsch en Friesch Dialecticon* I, p. 402.

De eerste afleiding *suiər* werd gevormd als nomen *agentis* met het er-suffix (Schönfeld o. c. ,p. 217).

De reduplicatievormen *su* (*zu*)-*soie* doen ons terugdenken aan de hoger besproken *tutouter*- en *bizebijs*-vormen. Zij horen thuis in de sfeer van de kinderwereld en wijzen op het frequentatief karakter van het heen- en weergaan van het

schommelen, zuien of zoeien in Groningen (cfr. J. Boets, *Moderne theorieën in verband met klankeexpressie* — een kritische studie I, p. 160 vgl.). Het Engels kent een gelijkwaardige formatie in seesaw, „a reduplicating formation, symbolic of alternating movement” met de betekenis van wippen en schommelen (N.E.D. vol. VIII, p. 395).

Tenslotte vinden we bij J. Boets (o. c. p. 183) ook enkele interessante gegevens voor de laatste groep afleidingen, de zgn. rijmformaties *zoeieboeie*, *zuiebuie* enz. „Vierlettergreppige zijn talrijk o. m. hokus-pokus, boogie-woogie, walkietalkie en de Ned. ww. hotsebotsen, hassebassen, heutepeuten enz...” Ook onze vormen zijn vierlettergreppig. „Voor het rijmend gedeelte van de formatie, dat het belangrijkste is, schijnt de verklaring eerder te liggen in de beking, die uitgaat van de herhaling als zodanig. Deze herhaling kan dan wel zeer vaak het „eigen” expressieve van de klinker of van de klankenverbinding beklemtonen. Daarenboven is er vooral in de langere vormen een sterk ritmisch beleven in het spel”. Dit geldt zeker voor onze schommel-rijmformaties. De heen- en weergaande beweging van het schommelen en wiegen, die bij uitstek ritmisch verloopt, roept a .h. w. spontaan een rijmformatie op bij de grondvorm „zoeien”.

* * *

§ 4. Vormen die wijzen op een analogie met het klokkengelui

Bij al deze vormen gaan we uit van het geluid van de klok, naar het heen- en weergaan van de slinger en deze benaming wordt dan eveneens toegepast op de andere voorwerpen die dezelfde beweging kennen, in casu voor ons de schommel. Dit verschijnsel vinden we eveneens in het Portugees, cfr. K. Jaberger, *Les noms de balançoire en Portugais*, p. 31 :

„Le va-et-vient de l'escarpolette a évoqué le va-et-vient de la cloche, qui lui a prêté son nom (bamb-bomb). Nous avons donc affaire à l'évolution sémantique : son de la cloche > balancement de la cloche > balancement de l'escarpolette.”

In het Nederlands taalgebied noteerden we aldus een vijftal vormen.

1. Beiertouw.

Komt voor in G 227, 253 en 259 aansluitend bij de bengelbunzel-vormen van Overijsel. Voor de etymologische verklaring van beieren zijn er twee strekkingen : het Mnl. wdb. I, kol. 764, bij beiaarden en het W.N.T. II¹, kol. 1542-43, bij beieren, geven als eerste betekenis, op klokken spelen, een klokkenspel laten horen en bij vergelijking onder nr. 5 (W.N.T.) een slingerende beweging in het algemeen ; Van Dale, p. 213, en De Jager V, kol. 19-21 vertrekken van schommelen, slingeren, zwaaien en daarna de klok met de klepel slaan, luiden, enz....

De etymol. wdbb. verklaren beieren als klanknaboosend om het geluid van de klepelslag aan te duiden (Fr.-V.W., p. 44, de Vries, p. 38) terwijl Vercoullie, p. 27, uitgaat van „beide” d. i. met strengen aan beide kanten luiden.

De dialectwdbb. (Gallée, p. 4, en G. H. Wanink, p. 72) hebben evenals Van Dale en De Jager eerst slingeren, daarna klokkeluiden met een rijmpje dat ook De Cock-Teirlinck (o. c.) p. 189 citeert voor Denderbelle „Bom, bam beier...”, evenals het Rhein. Wtb. I, p. 587. Weiland I, p. 130 beieren, op klokken spelen.

Het beiertouw is dus duidelijk het touw om te beieren d. i. om te schommelen !

2. Bengel, bunzel.

Het *bunzel*-gebied (*bengel* komt alleen voor in G 113) sluit

weer aan bij het bommel-gebied. Het ganse zuid-oostelijk gedeelte van de provincie Overijsel wordt ingenomen door *bungel* of *bungeltouw*, met hier en daar de nieuwe schommel-vorm en het oude „zeelken”.

Uit de wdbb. blijken bengel en bengelen de oudste vormen te zijn met als ablautsvorm *bungel* en *bungelen*. *Bengel* is een grote bel, een klepel in een klok, een klok, een knuppel of blok aan de hals van een koe, (W.N.T. III, kol. 1798, Van Dale p. 225, G. H. Wanink p. 83, Draayer p. 9, Weiland p. 139, Vercouillie p. 26, Fr.-V.W. p. 49) die *bengelen* of *bungelen* d. i. luiden met een bengel. Door afleiding kregen we dan als een bengel heen en weer schommelen, slingeren.

Etymologisch horen deze vormen bij Hgd. *bangen*, Eng. *to bang*, Ono. *bang*, *zwaaiend slaan*, met een Germaanse wortel **bang* of **bank* (Vercouillie p. 26 en de Vries p. 39-40), **banz*, **bunz*, *slaan* (Fr.-V.W., p. 49). Deze laatste wijst weer eens op een waarschijnlijke onomatopoëtische vorming van *bengel*, *bengelen*, *bungelen*, terwijl De Jager, kol. 17-18, hierbij aansluit.

Wijzen wij er nog op dat de oudste vorm *bengel* nog maar één keer voorkomt in het uiterste zuiden, terwijl overal elders de ablautvorm wordt gebruikt.

3. Bommel.

Het oostelijk deel van de provincie Overijsel kent *bommel*, *bommelke* (G 39), *bommelket* (C 182-183), *bommel(ke)-touw* (G 6, 10, 11, 14 a, C 161) of *bommelsloot* (G 7) met natuurlijk de jongere schommel-vorm hier en daar of ook wel een andere dialectvorm (zie kaart). In L komt ook tweemaal *bommel* voor : L 215 a als oude vorm en L 267 door één van de twee correspondenten.

Bommel is afgeleid van het ww. *bommelen* dat jong is en

onomatopoëtisch. Ook hier is er een overgang van het geluid op het heen- en weergaan van de beweging en daarna op het voorwerp dat aldus bewogen wordt. Aldus de verklaringen van het W.N.T. III¹, kol. 335, Van Dale p. 276, de Vries p. 47, Vercouillie p. 45, De Jager kol. 31 en Fr.-V.W. p. 47. Deze laatste evenals Entjes (art. cit.) wijst op invloed van het nnd. bummeln dat eveneens „zum Ausdruck der Bewegung, durch die der Schall der Glocke hervorgerufen wird” gebruikt wordt (Trübner I, kol. 467; Schleswig-Holsteinsch Wtb. I, kol. 580, bäumeln; Wrede Neuer Kölnischer Sprachschatz I, bommele). Anderen wijzen op een mogelijk verband met bengelen, bungelen o. a. Boekenooogen, kol. 93, De Jager kol. 31 of met boemelen, heen- en weerzwaaien, Van de Berg (o. c.) p. 30.

Ook in het Duits is bummeln nog vrij jong, zoals blijkt uit een artikel in Idg. Forschungen LXI, p. 89 en P. Pfister (cfr. schommel) die verwijst naar H. Paul, Prinz. der Sprachgeschichte, 1920⁵ § 125.

De samenstelling *bommeltouw* is duidelijk en gaat achteruit. *Bommelket* betekent bommelketting en is dus een schommel vervaardigd met een ketting i. p. v. met een touw (W.N.T. VII, kol. 2493, ket III = keten, ketting).

Tenslotte lijkt *bommelsloot* ons een schrijffout voor *bommelstoot* dat door J. Bergsma (o. c.), p. 64-65 vermeld wordt voor Midden Drente, Rolde. Deze vorm is te verklaren als verbaalsustantief van stoten bij het bommelen of schommelen.

4. Slinger.

Deze vorm komt nergens als enige benaming voor, maar steeds als een indringer in een groter gebied nl. in H 1 en H 45 naast tu(k)ter, in H 42 met balançoire, in P 13 *wēgalēir* (wēg-slinger of wiggelaar ?) en zwer en in I 25 bij één van

de vier inzenders. Weijnen (o. c.) vermeldt slingerschommel als een nieuwvorming voor het relictbodyied Made (K 127).

Het Mnl. slingher(e) en slinge is een toestel of een touw dat gebruikt wordt om te werpen, van daar slinghen, met een slinger werpen (Mnl. wdb. VII, kol. 1282, Kiliaen).

Ons slingeren betekent vgl. W.N.T. XIV, kol. 1788-95, een zwaaiende of een krachtige heen- en weergaande beweging (doen) maken. Het toestel dat zulke beweging uitvoert heet slinger (vooral in wetensch. of voor uurwerken). Als benaming voor schommel, is dus de verklaring eens te meer duidelijk.

In *wëg-slinger* moeten we een samenstelling zien van wieg en slinger.

5. Tikkel, tichel.

We hebben hier te doen met een kleine enclave op de noordergrens van het grote stuur-gebied in Noord-Brabant nl. *tichel* in K 145 a en 146 en *tikkel* in K 148. Weijnen (art. cit.) noteert tweemaal tichel, „oorsprong onbekend”.

In het kader van de vormen die we hier bespreken, dringt zich volgende verklaring op. We gaan uit van tikkel als afleiding van het ww. tikkelen een freq. van tikken met de betek. „stoten, een duw geven” (W.N.T. XVII¹, kol. 101, tik en tikkelen; Rev. Walter W. Sheat, A concise etymological dictionary of the English language, Oxford 1894⁴, p. 509, tick, tickle; Falk-Torp p. 162).

De ontwikkeling die het ww. tikken, oorspronkelijk wellicht ontstaan uit het tussenwerpsel tik, in betekenis heeft doorgemaakt is de volgende: tikken, een licht geluid gepaard met een lichte beweging. Als het geluid op de achtergrond geraakt, krijgt tikken de betekenis van doen bewegen met een lichte stoot en dus ook heen en weer doen bewegen. Dat ritmisch bewegen vinden we terug bij de

klok en het uurwerk en door overname ook bij schommelen. Voor de Vries p. 242, Vercouillie p. 348 en Fr.-V.W. p. 697 zijn tik en tikken jong en ook onomatopöetisch. Dat komt dus overeen met onze verklaring.

Tichel moet dan een dialectische variant zijn van tikken, misschien zoals schoggel bij de schokkel-vormen.

* * *

§ 5. Vormen afgeleid van het touw van de schommel

Enkele keren kregen we als schommelbenaming een vorm die nog duidelijk de betekenis heeft van het touw, waarmee geschommeld wordt nl. *zeelke*, *singel*, *springtouw* en *litse leilatse*. Deze laatste twee zijn echter minder doorzichtig.

1. Litse, leilatse.

In O 188 noteerden we *mlitsə*, *liedsepaard*, *renne*; in O 189 *lyootse*, *rietse* en in O 257 *leilatse*.

De betekenis van schommel vonden we in Loquela p. 300, bij *lijtse*; De Cock-Teirlinck p. 161, bij *leilutsen*, *leilietsen* en *lingelootsen* p. 227, met een verklaring van dit schommel-spel aan de kroon van een boom en andere benamingen als *lijtsekauterer*, *lillooizen*, *lillutsen* of *lilhutsen*, *lingelangen*, *lingelangeren*; ook Ghesquière (o. c.) p. 256 nr. 343 geeft *lingelootsen*, *lilleloozen*, *wingeloozen* en in 't Daghet XIII, p. 39-41 *leilietsen* en *leilutsen* voor schommelen.

Voor de etymologie moeten we uitgaan van het bekende Ned. woord *lus*, *lusse*, *lutse*, *luts* een bijvorm van *lits* en *lis* met de betekenis van draad, snoer uit het Lat. *licium* (aldus Vercouillie p. 213, Fr.-V.W. p. 392, Trübner IV, p. 481 en J. L. Pauwels (art. cit.) in Leuv. Bijdr. XVII,

p. 102). Volgens De Cock-Teirlinck, p. 227, „ligt het ene uiteinde van de touw vast aan de kroon van een boom, terwijl het andere eindigt op een groot oog (een lus!) of iets waarin men zich neerzet en dan draait men zoo lang rond in de lucht, tot dat de touw rond de boom gans opgewonden is”.

In *leilatse* hebben we volgens De Bo p. 561, een dialectische vervorming „naar de Schelde waart” van *lingelatse*. Deze vorm -lingen vinden we etymologisch verklaard bij Fr.-V.W. p. 390, bij -lings. Frappant is de overeenstemming met lit. *linkai*, *link-*, -waarts, dat met *linkstū*, *linkti* zich buigen, obg. *leka*, *lešti* buigen verwant is.

Leilatsen of *lingelatsen* betekent dus het buigen van het touw bij het schommelen, het slingerend bewegen rond de boom. Vandaar ook *lutsen* = waggelen, schudden bij De Bo en Schuerm. II, p. 190.

Litsepeerd tenslotte is hetzelfde als *schommelpaard*, *wippelpaard* enz.

2. *Seelke(n)*, *zeelke(n)*.

Deze vormen komen voor in de noordoosthoek van het bungel-gebied, met als werkwoordsvorm *zeelke(n) jagen*. In G 171 werd de samenstelling *tolteseel* en *tolterzeel* opgetekend.

Zeelke is natuurlijk het diminutief van *zeel*, een draagriem of dik touw, mnl. *seel* en *seelkijn* (Mnl. wdb. VII, kol. 864-866, Van Dale, p. 2423, Weiland II, p. 751, *zeel* en *zeeltje*, Theut. p. 347, *seelkijn*, Gallée p. 54, *zeel-e* en *Boekenoogen*, *zeel*).

Voor de etymologie hebben we de Germ. wortel **si* = binden, Idg. **sei*, id. (de Vries p. 284, Vercouillie p. 401 en Fr.-V.W. p. 813 bij *zeel*).

De samenstelling *tolterzeel* is doorzichtig genoeg (cfr. Entjes, art. cit., die ook *schommelzeel* citeert voor G 173).

3. Singel.

In het Zuiden alleen in N 41 naast vijfmaal *renne*; in het Noorden in G 6 *singel*, vroeger *bommeltouw* of *songel*, G 24 *touter* vroeger soms *singel*, G 28 *sangel* en *zangel*, G 28 a *sangel*, G 50 a *sangel* of *bommel*.

Singel is hier de oorspronkelijke vorm, mnl. *cing(h)el(e)*, *cingle*, *singule* uit het ofr. *c(h)engle*, *c(h)jingle* (fr. *sangle*) met als betekenis o. a. *buikriem*, *gordel* (Mnl. wdb. I, kol. 1503, *cingele*, Fr.-V.W. p. 609, *singel*). Van de oorspronkelijke betekenis *gordel*, speciaal gebruikt als *buikriem* bij de paarden, ontwikkelden zich allerlei andere betekenissen naargelang van het gebruik dat gemaakt werd van die band (Schuerm. I, p. 61; Van Dale p. 1807, *singel* 8, 9 en 11). Bij De Bo p. 887, is een *singel* een *wrong* van drie of vier leien *gezwingeld vlas*.

Zulke band, riem of *gordel* kan natuurlijk ook gebruikt worden voor het *schommelen* en aldus ook de naam geven aan de *schommel* zelf.

Sangel en *songel* zijn *ablautvormen* zoals *zwak*, *zwook* bij *zwick* en *talter*, *tolter* bij *tilter*.

4. Springtouw.

Alleen in F 190 schijnt de *schommel* *springtouw* te heten, alhoewel de *inzender* hier misschien ook *misleid* werd door de tekening van de lijst. Indien dit niet het geval is, dan wordt daar wellicht een *schommel* *geïmproviseerd* met het *springtouw* van de meisjes, dat dient als *speelgoed* of voor *gymnastische oefeningen* (W.N.T. XIV, kol. 3062 en Van Dale, p. 1888).

§ 6. Vormen afgeleid van de bakvorm van de schommel

1. Balance, balançoire.

Deze Franse benaming is diep doorgedrongen in West-Vlaanderen en natuurlijk ook te Brussel en langs de taalgrens. Slechts in vijf gevallen is de term de enige benaming, overal elders komt eveneens een andere dialectvorm voor. Tweemaal werd gewezen op invloed van de kermis.

In P 154 komt *börlanš* en *barlāš* voor en in P 155 *barlans*. Volgens het Franz. Etym. Wtb. Bnd. I, p. 362-63, gaat balançoire terug op Lat. *bilanx*, dubbele weegschaal, waaruit **bilancia* en later *balancia*. Uit dit balance ontstond dan in de 13e eeuw de afleiding *balancer*, im Gleichgewicht erhalten, schaukeln, en sinds 1530 *balançoire*, pièce de bois en *équilibre sur un pivot*, sedert 1811 „*escarpolette*”.

In de Franse dialecten komen natuurlijk veel varianten voor o. a. *berlancer*, *berloncer*, *birrance*, *berlondje*, *barlance*, *burlance* enz. (Franz. Etym. Wtb.; Fl. Deprêtre et le Dr. R. Nopère, *Petit dictionnaire du Wallon du centre*, La Louvière s. d., p. 311; J. Haust, *Diction. Fr. Liégeoise*, Liège 1948, p. 38-83 en J. Delaite, *Vocabulaires Wallons*, Glossaire des jeux wallons de Liège, 1889, p. 12, *bascule*, la *balançoire*).

Daarmee zijn ook de vormen uit P 154 en 155 verklaard.

De vormen *nən baskyl*, *basnyl* in K 268 zijn waarschijnlijk ook verbasteringen van *bascule* = balance, schommel.

2. Kattebak.

In E 72 werd de duwschommel schommel genoemd en de schommel met de bak, *kattebak*.

Deze kattedak is een bijzondere bak achter aan een rijtuig voor één of twee personen (Boekenoogen p. 406; Van Dale, p. 933, kattedak 4; W.N.T. VII¹, kol. 1859-60). Misschien werd deze bak als schommelbak gebruikt of is er gelijkenis tussen beide bakken. In beide gevallen wordt men heen- en weergeschommeld.

3. Snikke.

In F 87 en F 86 hebben we *sniktalter*, *snikke* en *snuktalter* voor de schommel met bak of plankje en de uitdrukkingen „op 't snik zitten” en „op 'n snuk staan”. Reeds in het Mnl. is *snicke* een licht vaarttuig (Mnl. wdb. VII, kol. 1420) en ook nu nog is *snik* III (W.N.T. XIV, kol. 2358; Van Dale p. 1843) een schuit van ongeveer 15 m. lengte voor de binnenwateren inz. Groningen en Friesland.

In de dialectwdbb. van Ter Laan p. 928 en Weiland II, p. 204 vinden we dezelfde betekenissen, evenals in het Duitse taalgebied bij Schnicke (Paul u. Eulung, Deutsches Wörterbuch 1935⁴, p. 463 en Rhein. Wtb. VII, kol. 1617).

Voor de etymologie zijn de Vries p. 223, Vercouillie p. 321 en Fr.-V.W. p. 633 allen verscheiden en even onzeker. Zij zoeken verwantschap met resp. snoek, snek en snakken!

De betekenis echter is duidelijk en ook het feit dat een lange schommel in de speeltuinen „snikke” genoemd wordt in de frisco-saksische gemeenten Staphorst en Rouveen is zeer aannemelijk. Trouwens hieronder volgt een zelfde procedure bij schuit en schipke.

Snuk- en *sniktalter* zijn duidelijke samenstellingen uit de nieuwe snik-vorm en de algemeen bekende talter-vorm.

4. Vaar(-schuit), schipke.

Vaar is een oude schommelbenaming in L 269 (eigenlijk

„wip”) L 271, L 296 en L 40. *Vaarschuit* komt voor in K 40, *schütje* in K 183, *sjuutje* in L 332 voor de bak apart, L 262 heeft *schuitschommel*, Q 203 *schuitje* en L 250 *schoet*.

In Zuid-Nederland hebben we *sxytə* te N 67 met twee zitplaatsen, *šxy'en* te N 69 op de kermis, *schommelschuit* in I 241 en *šiepkə* in L 360 als diminutief-vorm van schip voor de kermis-schommels.

Wat de vaar betreft, hebben we bij Jos Schrijnen I, p. 269, varen voor het schommelspel in Venlo (L 271). Het W.N.T. XVIII, kol. 521 bij varen IV, neemt dit gegeven over. In Duitsland kent Zingerle (o. c.), schocken, uf schocken varn...

Van Dale p. 1791 en het W.N.T. XIV, kol. 1172 geven schuit 4, als benamingen voor de bakken in de vorm van een bootje voor schommels, draaimolens en luchtballons. Dat komt dus met onze gegevens overeen.

5. Wieg, wietak.

In het zwier-gebied van P ligt een kleine wieg-enclave nl. in P 131, 129 en 133. Door contaminatie met zwier ontstonden er mengvormen als *ənzwe:x* in O 289, *ənzwēəx* in P 198 en *ziəx* in P 199.

Samenstellingen met wieg zijn *witak*, *witek* in K 348, *wizekare* en *gu'zakare* in P 12, *ənwiška^{orē}* in P 2 en *wiskərə* in P 10. De tweede term van deze laatste samenstelling vinden we als *ənka^{oris}* in P 3, *kəris* in P 4 en *karis* in P 60.

Het gebruik van *wieg* en wiegen resp. voor schommel en schommelen vinden we bevestigd bij Schuerm. Bijv. p. 391, bij wieg en p. 860, bij wiegewagen en wiegenschakelen, evenals p. 52, bij bieskoree.

Wieskoré is volgens De Cock-Teirlinck p. 391 een verbetering van wieg + koord zoals bieskoree (supra). Bij deze

laatste vorm verklaarden we de laatste syllabe als verwant met rijden, nl. bieskoord rijden. Hier zouden we dan „wieskoord rijden,” hebben. Maar hoe dan de karis-vormen verklaren? Hoort deze vorm bij karits (Corn. Vervl. I, p. 622) uit de uitdrukking „karits geven” met de betekenis „driftig en snel werken”? Of hebben we weer eens het ka-ko-suffix van andere schommelbenamingen?

Witak is normaal een samenstelling *wieg* + *tak* uit de rijtak-vormen. In K 307 kregen we *hangbed* en *hangwieg*. Waarschijnlijk een verkeerde interpretatie van de inzender.

* * *

§ 7. Aparte vormen

1. Ezel.

Naast roeits komt *ezel* voor in O 166. Is *ezel* hier de plaatsvervanger van het paard in sommige schommelbenamingen of is het de boomwagen of mallejan in wiens kettingen kan geschommeld worden? Beide verklaringen zijn te verdedigen cfr. knielidejes bij L. Lievevrouw-Coopman I, p. 377 en De Cock-Teirlinck p. 154 of de *ezel* in de tweede betekenis bij De Bo p. 273, Schuerm. I, p. 121, Gents Wdb. p. 378, Teirlinck I, p. 415 en Verstegen V. in Leuv. Bijdr. 1940 p. 77-92.

2. Hoepel.

In K 161 a blijkt *hoepel* een oudere vorm te zijn voor schommel. *Hoepel* is een kinderspeeltuig, afgeleid van *hoep* met de oorspronkelijke betekenis van buigen, gebogen zijn (Fr.-V.W. p. 255). Kan men misschien ook schommelen in een *hoepel*? *Hoepelen* zou dan heen- en weerschommelen betekenen.

3. Holaars.

In P hebben we een tamelijk gesloten en dialectisch gevarieerd *holaars*-gebied nl. in P 105, 107, 40, 41 a, 42, 43, 47 en 99. Alleen De Cock-Teirlinck I, p. 337 voor Kersbeek en Tuerl. p. 270 kennen holeers en holeerzen voor schommel en schommelen. Daarentegen vinden we bolijzen, boleerzen, bolaarzen met de betekenis van buitelen „bol over aars” bij De Bo p. 141, W.N.T. I, p. 576, Kil. en Schuerm. p. 67 Volgens Soett (1) is bolaarzen hetzelfde als holaarzen d. i. „hol over aars tuimelen”,

Holaarzen is dus een tautologische samenstelling met de betekenis van buitelen, maar plaatselijk dus ook schommelen, misschien omdat men ook bij dit spel over kop kan gaan.

4. Hommel.

Eén van de vijf inzenders uit I 215 gaf *homæl* op naast bi:s. Wat kan deze vorm te maken hebben met schommel? Teirlinck, Kil., De Bo en Joos verklaren hommel = hop. Nu wordt volgens De Cock-Teirlinck p. 156 in de buurt van Aalst geschommeld met hopperanken. Heeft dat misschien de benaming beïnvloed of was er bij de inzender invloed van schommel ?

5. Krol.

Alleen in N 78 naast renne en rennekoekre. Bij Kil. betekent krollen, crispere, vibrare, flectere enz. Iets van die betekenissen zit natuurlijk ook in schommelen maar wordt de schommel daarom „krol” genoemd ??

(1) F. A. STOETT, *Nederlandsche spreekwoorden, spreekwijzen, uitdrukkingen en gezegden naar hun oorsprong en betekenis verklaard*, Zutphen 1923, I, p. 303.

6. Trapèze, turnrek.

K 353 kent naast suur ook *trapèze* en de inzender van Q 222 schrijft „sokkel ook wel *toe.ørnräk*”. Werd in beide gevallen de vraag verkeerd begrepen en gaf men derhalve naast de benaming voor de schommel ook de naam van het gymnastiektoestel ? Of is hier ook sprake van de verwarring die K. Jaberg (o. c. p. 7) citeert voor het Portugees waar trapezis, „d’origine savante”, ook hier en daar gebruikt wordt als schommelbenaming ? Men kan inderdaad ook schommelen aan een turnrek of trapèze.
